

ŹRÓDŁA WYKORZYSTANE PRZEZ PIOTRA HIACYNTA PRUSZCZA W PRZEWODNIKU *MORZE ŁASKI BOŻEJ* (KRAKÓW 1662)

Joanna Nastalska-Wiśnicka

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Biblioteka Uniwersytecka. Oddział Informacji Naukowej
John Paul II Catholic University of Lublin,
University Library. Scientific Information Department
e-mail: joanna.nastalska-wisnicka@kul.pl
<https://orcid.org/0000-0003-3402-3051>

Streszczenie. Piotr Hiacynt (Jacek) Pruszc (1605-1667?), hagiograf, panegirysta i autor przewodników po kościołach i miejscach świętych, w 1662 r. opublikował dzieło *Morze łaski Bożej*, prezentujące ośrodki kultu Chrystusa i Matki Bożej na terenie Rzeczypospolitej. Podobnie jak wielu autorów barokowych był kompilatorem, wykorzystującym informacje zapożyczone od innych. Prześledzenie źródeł jego wiedzy pozwala na uznanie go za człowieka wykształconego. Chociaż nie był profesorem, a jedynie woźnym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, musiał przesiąknąć atmosferą akademicką, miał też dostęp do zasobów bibliotecznych. Znał doskonale Biblię i literaturę teologiczną, w tym dzieła z zakresu mariologii, popularne w jego czasach. Przygotowując przewodnik, wykorzystał dzieła historyczne i hagiograficzne, literaturę sanktuarijną, pamflety. Wiadomości czerpał również z materiałów rękopiśmiennych: odpustów udzielonych przez Stolicę Apostolską, akt komisji duchownych, zeznań o cudach i łaskach oraz archiwaliów zakonnych, parafialnych i miejskich. W przypadku, gdy nie miał dostępu do źródeł pisanych, odwoływał się do tradycji i przekazu ustnego.

Słowa kluczowe: Piotr Hiacynt Pruszc (1605-1667?); literatura sanktuarijna; mariologia; teologia; pamflety antyżydowskie; przewodnik po sanktuariach; *Morze łaski Bożej*

WPROWADZENIE

W XVII wieku twórczość, zwana umownie sanktuarijną, przeżywała apogeum swojego rozwoju nie tylko na ziemiach polskich. Było to związane z masowym w czasie kontrreformacji powstawaniem ośrodków kultu cudownych wizerunków.

Do literatury tego typu można zaliczyć wszelkiego rodzaju katalogi, kompendia, atlasy, zawierające przegląd obiektów kultowych w całym ówczesnym świecie, w Europie, w konkretnym kraju bądź zgromadzeniu zakonnym¹. W obiegu księgarskim pojawiły się też liczne dzieła poświęcone dziejom jednego, konkretnego „miejsca świętego” lub wizerunku, wykazy cudów i łask, zbiory pieśni i nabożeństw². Jednym z ważniejszych tego typu wydawnictw było w XVII wieku dzieło Piotra Hiacynta Pruszcza, zatytułowane *Morze łaski Bożej* (Kraków 1662). Można je nazwać pierwszym samodzielnym przewodnikiem po miejscach świętych dawnej Rzeczypospolitej³. W czasie, kiedy powstawało, istniało już kilka tekstów omawiających ośrodki kultowe z całego świata lub jakiegoś większego regionu⁴. Pierwszeństwo przyznać należy Justynowi z Miechowa, który w dziele *Discursus praedicabiles super Litanias Lauretanas*, wydanym w paryskiej oficynie Sébastiana Cramoisy’ego w 1642 r., zamieścił część pt. *Virgo Venerabilis*, a w niej dyskurs *De imaginibus in honorem Deiparae Virginis erectis*, w którym omówił wizerunki Matki Bożej czczone na całym świecie⁵. Podobny charakter miał rozdział *Mundus Marianus h.e. specificatio omnium mundi locorum, in quibus Beata Virgo Deipara miraculosa colitur* w książce Jodoka z Dudnick (José Dudinck) *Synopsis bibliothecae Marianaе* (Coloniae 1643)⁶ oraz Wilhelma von Gumppenberga *Atlas Marianus* (Ingolstadt 1655)⁷. Nie można wykluczyć, że te właśnie teksty stały się dla Pruszcza inspiracją do stworzenia własnej wersji przewodnika omawiającego słynące łaskami wizerunki z terenu Rzeczypospolitej.

¹ Szczegółowo na ten temat: A. WITKOWSKA, J. NASTALSKA-WIŚNICKA, *Ku ozdobie i obronie Rzeczypospolitej. Miejsca święte w drukach staropolskich*, Lublin 2013, s. 25.

² Nazwa sanktuarium jest oczywiście dla omawianego okresu anachronizmem – używano wtedy określenia „miejsce święte”.

³ P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Bożej, które Pan Bóg w Koronie Polskiej po różnych miejscach przy Obrazach Chrystusa Pana y Matki iego Przenayświętszey na serca ludzi pobożnych [...] co dzień obficie wylewa*, Druk. Dziedziców S. Lenczewskiego, Kraków 1662.

⁴ J. ROYT, *Obraz a kult w Czechách 17. a 18. století*, Praha 2011, s. 38.

⁵ JUSTYN Z MIECHOWA, *Discursus praedicabiles super Litanias Lauretanas Beatissimae Virginis Mariae, Sumptibus Sebastiani Cramoisy Architypographi Regij, via Jacobaea, Lutetiae Parisiorum 1642*, s. 36-50; zob. J. NASTALSKA-WIŚNICKA, *Justyn z Miechowa (†1649) i najdawniejszy wykaz maryjnych miejsc świętych w dziele „Discursus praedicabiles” (1642)*, w: *Radość gromadzenia, sztuka porządkowania. Dawne kolekcje, wykazy, katalogi w perspektywie badawczej*, red. L. Wojciechowski, Lublin 2017, s. 211-229.

⁶ JODOC A DUDINCK, *Synopsis bibliothecae Marianaе hoc est: recensio authorum qui de B. Maria Virgine scripserunt, apud ludocum Kalcovium, Coloniae 1643*.

⁷ WILHELM VON GUMPPENBERG, *Atlas Marianus quo sanctae Dei Genitricis Mariae imaginum miraculosorum origins. Duodecim historiarum centuriis explicantur*, t. 1-2, Georgii Haenlini typographi academici, Ingolstadt 1655.

AUTOR I JEGO TWÓRCZOŚĆ

Piotr Hiacynt (Jacek) Pruszcza, zwany również Pruscus lub Szczepanowski, jest jednym z bardziej tajemniczych pisarzy religijnych XVII wieku, a większość faktów z jego biografii nie jest znana⁸. Urodził się w 1605 r. w Tucholi, w Prusach Królewskich (stąd zapewne jego nazwisko). Do Krakowa przybył około 1635 r., ale jego studiów na Uniwersytecie Jagiellońskim nie da się potwierdzić, chociaż na karcie tytułowej *Kleynotów Stołecznego Miasta Krakowa* z 1650 r. jest podpisany jako „alumn Akademii Krakowskiej”. Być może z tego powodu był przez niektórych uważany za księdza (tak np. Ambroży Grabowski⁹). Z kolei Józef Muczkowski próbował połączyć jego osobę z wnukami Bartłomieja Nowodworskiego (1552-1625), także pochodzącymi z Tucholi, którzy rozpoczęli naukę w Krakowie w latach trzydziestych XVII wieku¹⁰.

Pruszcza przez wiele lat pełnił funkcję pedela, czyli woźnego uniwersyteckiego, przesiąkając atmosferą uczelni i korzystając z jej dorobku naukowego¹¹. W 1667 r. zastąpiła go na tym stanowisku inna osoba, stąd badacze wysunęli wniosek, że zmarł ewentualnie „uchylił się z posady”¹². Pozostawił po sobie niemałą spuściznę piśmienniczą, chociaż autorstwo niektórych dzieł, podpisanych jego nazwiskiem, budzi spore wątpliwości. Tak jest chociażby z katalogiem *Monstra świętych* (Kraków 1645), zawierającym imiona 226 świątobliwych Polaków¹³. Z dużym

⁸ Poświęcono mu kilka biogramów w różnych słownikach i encyklopediach, tam również literatura na jego temat. Zob. m.in. E. OZOROWSKI, *Pruszcza (Pruscus, Szczepanowski) Piotr Jacek*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H.E. WYCZAŃSKI, t. 3, Warszawa 1983, s. 445-446; M. ROZEK, *Pruszcza Piotr Jacek (Hiacynt)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984-1985, s. 599-600; *Pruszcza (Pruscus, Szczepanowski) Piotr Jacek (Hiacynt)*, w: A. WITKOWSKA, J. NASTALSKA, *Staropolskie piśmiennictwo hagiograficzne*, t. 1: *Słownik hagiografów polskich*, Lublin 2002, s. 194-195.

⁹ A. GRABOWSKI, *Skarbniczka naszej archeologii obejmująca średniowieczne pomniki wojennego budownictwa Polaków, wiadomości do dziejów sztuk pięknych w Polsce oraz wspomnienie z naszej przeszłości*, nakł. Księgarni Zagranicznej, Lipsk 1854, s. 33.

¹⁰ J. MUCZKOWSKI, *Dwie kaplice Jagiellońskie w Katedrze Krakowskiej*, Kraków 1858 (odb. z „Roczn. Tow. Nauk. Krak.”), s. 14.

¹¹ A. PRZYBOŚ, *Akademia Krakowska w drugiej połowie w. XVII*, w: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364-1764*, red. K. Lepszy, t. 1, Kraków 1964, s. 326.

¹² K. HOSZOWSKI, *Wiadomość o Piotrze Pruszczu*, w: P.J. PRUSZCZA, *Kleynoty Stołecznego Miasta Krakowa albo Kościoły i co w nich jest widzenia godnego i znacznego*, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1861; K. BINKO, *Kolekcja hagiograficzna Piotra Hiacynta Pruszcza „Forteca duchowna Królestwa Polskiego” z XVII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 52 (2004), z. 2, s. 107-121.

¹³ *Monstra świętych, błogosławionych y świątobliwie żyjących patronów polskich*, [Druk. Ł. Kupisza], Kraków 1645 [TOŻ, Druk. X. W. Laktańskiego, Poznań ok.1689; TOŻ pt. *Widok świętych*, [b.d.], Wilno 1760].

prawdopodobieństwem przygotował go bernardyn Marcin Baroniusz (†po 1610)¹⁴. Niejasny jest udział Pruszcza w przygotowaniu *Stolecznego Miasta Krakowa kościołów y kleynotów*, zwłaszcza edycji z 1647 r.¹⁵ Jego nazwisko zostało w niektórych egzemplarzach dodrukowane w późniejszym czasie, zapewne już po 1650 r., kiedy ukazało się wzbogacone wydanie tegoż przewodnika, w którym mógł już mieć jakiś udział¹⁶. Jak dziś się przypuszcza, faktycznym autorem był jednak krakowski drukarz Franciszek Cezary¹⁷.

Domniemana twórczość Pruszcza obejmuje przewodniki, hagiografię, działalność panegiryczną. Tę ostatnią reprezentują dwa teksty: *Kwiat Róże woniejącej*¹⁸ i *Velum zakonne*¹⁹, napisane przez niego z okazji złożenia profesji zakonnej przez Barbarę i Marię, córki Andrzeja Piotrkowczyka, drukarza i rajcy krakowskiego²⁰. W 1649 r. wydał natomiast poemat *Bicz Boży abo krwawe lzy utrapioney Matki Oyczyzny Polskiej, po zmarłych syniech swoich*, którego autorem był Kazimierz Twardowski²¹. W tym przypadku wyraźnie zaznaczył jednak w tytule, że jego wkład polegał na dopisaniu dziewięciu wierszy²².

¹⁴ A. WITKOWSKA, *Siedemnastowieczne katalogi hagiograficzne Marcina Baroniusza*, w: R. KNAPIŃSKI, A. WITKOWSKA, *Polskie niebo. Ikonografia hagiograficzna u progu XVII wieku*, Pelplin 2007, s. 51.

¹⁵ [P.H. PRUSZCZ], *Stolecznego Miasta Krakowa kościoły y kleynoty, co w nich iest widzenia godnego y zacnego. Do tego przydane iest opisanie Świętych Bożych w Krakowie leżących, Królów Polskich y Biskupów krakowskich*, Druk. F. Cezarego, Kraków 1647; zob. E. XIV, 331.

¹⁶ P.H. PRUSZCZ, *Kleynoty Stolecznego Miasta Krakowa abo Kościoły, y co w nich iest widzenia godnego y znacznego, krótko opisane. Do tego przydany iest Katalog Królów Polskich y Biskupów Krakowskich. Powtore z pilnością przyżrzane, y do druku podane*, Druk. F. Cezarego, Kraków 1650.

¹⁷ M. ROŻEK, *Pruszcz*, s. 599-600; W. BUDKA, *Cezary Franciszek*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 3, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 242-244; D. ZIARKOWSKI, *Najstarsze polskie przewodniki jako źródła do dziejów turystyki*, w: *Z dziejów wychowania fizycznego, sportu i turystyki w Polsce i w Europie*, red. J. Kosiewicz, E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza, Częstochowa 2016, s. 268.

¹⁸ P.H. PRUSZCZ, *Kwiat róże woniejącej w domu [...] Andrzeia Piotrkowczyka [...] y Jey Mci Paniey Anny Pernusowney. W dzień obłóczyn w Zakonie Panięskim Dominika S. na Gródku Jey Mci Panny, P. Barbary ich córki [...] wskazany*, [b.m.d.] 1645.

¹⁹ P.H. PRUSZCZ, *Velum zakonne z zasług Chrystusa Pana robione przy czynieniu profesji [...] Marii Aegyptianki Piotrkowczykówney [...] w klasztorze panięskim zakonu Dominika św. na Gródku dane*, [b.d.], Kraków 1646.

²⁰ M. ROŻEK, *Pruszcz*, s. 600.

²¹ A. WITKOWSKA, J. NASTALSKA, *Staropolskie piśmiennictwo*, t. 1, s. 195.

²² K. TWARDOWSKI, *Bicz Boży abo krwawe lzy utrapioney Matki Oyczyzny Polskiej, po zmarłych syniech swoich [...]. A terażniejszym znowu czasom przez Piotra S. Pruszcza dziewięcią tylko wierszów akkomodowany y na świat wydany*, Druk. Marcina Filipowskiego, Kraków 1649.

W 1662 r. zostały wydrukowane dwa najważniejsze dzieła Pruszcza: *Forteca duchowna całego Królestwa Polskiego*²³ (wydana ponownie w XVIII wieku jako *Forteca Monarchów y całego Królestwa Polskiego duchowna*²⁴) oraz omawiane w niniejszym artykule *Morze łaski Bożej*. Pierwsze z nich obejmuje ponad 300 żywotów władców polskich, a także świętych, błogosławionych i świątobliwych, związanych z Polską działalnością bądź pochodzeniem. Zostały one uporządkowane zgodnie z chronologią panowania poszczególnych królów i książąt, co dało 29 rozdziałów²⁵. Jest kompilacją wiadomości historycznych z dzieł kilkudziesięciu autorów, w tym kronikarzy Wincentego Kadłubka czy Jana Długosza oraz wielu innych (m.in. Abrahama Bzowskiego, Fabiana Birkowskiego, Marcina Kromera, Marcina Bielskiego, Szymona Starowolskiego), a także kronik zakonnych. Mimo że było niezwykle popularne i często cytowane przez kolejnych hagiografów epoki staropolskiej, u progu XIX wieku historyk i etnograf Łukasz Gołębiowski (1773-1849) napisał, że jest „dziwaczne, pełne błędów i dzikich anachronizmów, owoc nieprzejrzystej kompilacji”²⁶. Inne zdanie na ten temat miał współczesny mu Michał Hieronim Juszyński (1760-1830), który w *Dykcjonarzu poetów polskich* nazwał go „pracowitym historykiem i biografem ojczystym”²⁷. Kilkadziesiąt lat później Konstanty Hoszowski (1805-1884) napisał o nim, że „[...] jako pisarz i miłośnik rzeczy ojczystych, więcej się pracami swymi przysłużył krajowi niż całe grono spółczesnych [!] mu akademików”²⁸. Dziś niemal powszechnie uważa się go za plagiatora²⁹, chociaż opinia ta nie do końca jest uzasadniona. Wypada się zgodzić z Jerzym Serczykiem, który tak podsumował historiografię barokową: „przeciętny historyk europejski XVII w. to

²³ P.H. PRUSZCZ, *Forteca duchowna całego Królestwa Polskiego; z żywotów świętych, tak już kanonizowanych y beatyfikowanych, iako też świątobliwie żyjących Patronów Polskich, także z Obrazów Chrystusa Pana y Matki iego Przenajświętszey w Oyczyźnie naszey cudami wielkimi słynących [...]*, Druk. Dziedziców Stanisława Lenczewskiego Bertut., Kraków 1662.

²⁴ P.H. PRUSZCZ, *Forteca Monarchów y całego Królestwa Polskiego duchowna, z żywotów świętych tak już kanonizowanych y beatyfikowanych, iako też świątobliwie żyjących Patronów Polskich, także z Obrazów Chrystusa Pana y Matki Jego Przenajświętszey [...]*. Powtórnie z additamentami swemi, za pozwoleniem Zwierzchności Duchowney, w Drukarni Akademickiej, Kraków 1737.

²⁵ M. JANIK, *Piotr Jacek (Hiacynt) Pruszcza: w służbie dewocji i popularyzacji historii*, w: *Staropolska literatura dewocyjna. Gatunki, tematy, funkcje*, red. I.M. Dacka-Górzyńska, J. Partyka, Warszawa 2015, s. 178-182.

²⁶ Ł. GOŁĘBIOWSKI, *O dziejopisach polskich, ich duchu, zaletach i wadach*, Księgarnia Zawadzkiego i Węckiego, Warszawa 1826, s. 218.

²⁷ M.H. JUSZYŃSKI, *Dykcjonarz poetów polskich*, t. 2, [b.d.], Kraków 1820, s. 91.

²⁸ K. HOSZOWSKI, *Wiadomość o Piotrze Pruszczu*, s. 227.

²⁹ A. WITKOWSKA, J. NASTALSKA, *Staropolskie piśmiennictwo*, t. 1, s. 195.

raczej antykwarysta niż badacz”³⁰. Zapożyczenia były w omawianym okresie czymś oczywistym, a sposób pisania Pruszcza nie różnił się od tego, jakim posługiwała się większość pisarzy jego epoki. Był rzecz jasna „kompilatorem”, jednak naśladowanie i kompilacja były wówczas panującymi i równorzędnymi metodami pisarskimi³¹.

O PRZEWODNIKU *MORZE ŁASKI BOŻEY* (KRAKÓW 1662)

Morze łaski Bożey jest niezbyt obszerną książką, liczącą 71 stron w formacie *in quarto*. Zostało wydane w 1662 r. w Drukarni Dziedziców Stanisława Bertutowicza Lenczewskiego, która specjalizowała się w literaturze religijnej i dewocyjnej³². W tym czasie realizowała również zamówienia Uniwersytetu Jagiellońskiego, nieposiadającego jeszcze własnej drukarni³³. Jak zostało wspomniane, przewodnik po miejscach świętych ukazał się w tym samym roku, w którym wydana była *Forteca duchowna*. Nie można wykluczyć, że został pomyślany jako część druga, omawiająca zapowiadane w tym pierwszym druku „Obrazy Chrystusa Pana i Matki jego Przenajświętszej”³⁴. Dzieło Pruszcza musiało być na przełomie XVII i XVIII wieku dość popularne, skoro w 1740 r. zdecydowano o jego ponownej, nieco rozszerzonej edycji, tym razem w istniejącej od 1674 r. Drukarni Akademickiej³⁵.

Wydawcy *Morza łaski Bożey*, czyli Wojciech, Józef i Stanisław Lenczewscy, zadedykowali je Mikołajowi z Granowa Sieniawskiemu (1645-1683), hrabiemu na Szklowie i Myszy, wówczas rotmistrzowi i wicemarszałkowi Trybunału Głównego Koronnego³⁶.

³⁰ J. SERCZYK, *Warsztat historyczny Krzysztofa Harknocha (1644-1687)*, w: *Księga pamiątkowa 400-lecia Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego*, t. 1: XVI-XVIII w., red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1972, s. 283-314.

³¹ M. KURAN, *Od czytań do odczytań. Dwieście lat przemian w metodologii badań nad literaturą staropolską*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 2[53](2019), s. 147.

³² *Lenczewski Stanisław*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa 1972, s. 505.

³³ J. DOBRZYŃECKA, *Drukarnie Uniwersytetu Jagiellońskiego 1674-1783*, Kraków 1975, s. 14, 203-216.

³⁴ W tytule *Fortecy Monarchów* jest mowa o „drugiej księdze”.

³⁵ P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Boskiej, które Pan Bóg w Koronie Polskiej po różnych miejscach, przy Obrazach Chrystusa Pana, y Matki jego Przenajświętszey, na serca ludzi pobożnych, y w potrzebach ratunku żądających [...] co dzień obficie wylewa [...]*, Drukarnia Akademicka, Kraków 1740.

³⁶ Mikołaj Hieronim Sieniawski h. Leliwa (1645-1683) był od 1668 r. chorążym wielkim koronnym, od 1674 r. – marszałkiem nadwornym koronnym, a w 1676 r. marszałkiem sejmu; od 1680 r. – wojewodą wołyńskim, a w 1682 r. został hetmanem polnym koronnym. Brał udział w kampaniach

Zasadniczą treść książki poprzedziła krótka przedmowa *Do czytelnika*, napisana przez Pruszcza, który udowodniał w niej, że „obrazy są od samego Boga postanowione”, ponieważ dzieją się przy nich cuda, a: „Nasza [...] Ojczyzna w tym dobrodzieństwie [...] nie jest upośledzona”³⁷. Ogromna liczba miejsc świętych potwierdzać miała, że Rzeczpospolita znajduje się pod szczególną opieką Bożą³⁸.

Przewodnik podzielony został na dwie nierówne części. W pierwszej, rozpoczynającej się od słów: „Początek Morza Łaski Bożej nigdy nieprzebranego”, omówione zostały wizerunki Chrystusa: 11 cudownych krucyfików (pasji)³⁹, obraz z przedstawieniem Trójcy Świętej w typie Tron Łaski, pochodzący z Braniewa, znajdujący się w czasach Pruszcza w kościele pw. św. Jana w Warszawie⁴⁰; obraz ukazujący oblicze Pańskie (w typie chusty Weroniki) z Nowego Sącza; relikwie Krzyża Świętego z kościoła Dominikanów w Lublinie oraz kościoła Benedyktynów na Łysej Górze (Świętym Krzyżu), którym poświęcono osobne rozdziały⁴¹; Kalwarię Zebrzydowska i Żmudzka – również z osobnymi rozdziałami⁴²; a także Relikwie Trzech Hostii sprofanowanych przez Żydów, czczonych w kościele Bożego Ciała w Poznaniu (cudowi poświęcony został osobny rozdział⁴³). Ponadto opisanych zostało 9 przypadków innych profanacji Hostii lub wizerunków Chrystusa, bez przypisania im konkretnych ośrodków kultowych⁴⁴.

króla Jana III Sobieskiego, z którym był blisko związany. Zob. W. MAJEWSKI, *Sieniawski Mikołaj Hieronim h. Leliwa (1645-1683)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 37, red. E. Rostworowski, Warszawa–Kraków 1996-1997, s. 137-142.

³⁷ P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Bożej*, sygn. a4v.

³⁸ T. WIŚLICZ, *Nadprzyrodzone interwencje w dziejach Rzeczypospolitej. Przypadki Matki Bożej Sokalskiej i Matki Bożej z Tynnej*, „Rocznik Antropologii Historii” 1 (2011), nr 1-2(1), s. 145.

³⁹ Krucyfik Królowej Jadwigi z katedry na Wawelu, Pasja z krużganka kościoła Dominikanów pw. Świętej Trójcy w Krakowie, Krucyfik z Kościoła Mariackiego w Krakowie (bł. Świętosława), Pasja z kościoła św. Marka w Krakowie (bł. Michała Giedroycia), Krucyfik z kościoła (bazyliki) św. Jana w Warszawie, Krucyfik z Mogiły (bł. Iwona Odrowąża), Pasja z klasztoru Cysterszek w Owińskach (Wielkopolska), Krucyfik z kościoła Dominikanów w Poznaniu, Obraz Ukrzyżowanego z Łucka (nie zostało wspomniane, z jakiego kościoła), Krucyfik z Łęcina przeniesiony do kościoła farnego w Jędrzejowie, Krucyfik z kościoła farnego w Gdańsku.

⁴⁰ Obraz ten znajdował się w kaplicy zamkowej w Warszawie od 1626 r. (Pruszcza podaje, że był to kościół św. Jana), w 1672 r. wrócił do Braniewa i został umieszczony w nowo wybudowanym kościele pw. św. Krzyża. Zob. J. POKLEWSKI, *Kościół Św. Krzyża w Braniewie*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 13 (1989), s. 83.

⁴¹ *Historia o Części Drzewa Krzyża świętego na Łysej Górze oraz Historia o Drzewie Krzyża ś. w Lublinie*.

⁴² *Kalwaryja Zebrzydowska oraz Kalwaryja w Żmudzi*.

⁴³ *Historia o Przenaświętym Sakramencie w Poznaniu od Żydów sromotnie zdespektowanym*.

⁴⁴ P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Bożej*, s. 11-12.

Druga, obszerniejsza część przewodnika, *O cudownych obrazach Przenaświętszej Panny Maryey*, opisuje miejsca szczególnej czci Matki Bożej i znajdujące się w nich obiekty kultowe⁴⁵. Niektórym wizerunkom poświęcono więcej uwagi, zostały opisane w osobnych „rozdziałach”. Są to obrazy: Matki Bożej Częstochowskiej, Matki Bożej Sokalskiej z kościoła Bernardynów w Sokalu, Matki Bożej Piaskowej z kościoła Karmelitów w Krakowie, Matki Bożej Pocieszenia z kościoła Bernardynów w Leżajsku, Matki Bożej Myślenickiej z kościoła pw. Narodzenia NMP w Myślenicach, Matki Bożej Różańcowej z kościoła Dominikanów w Bochni, Matki Bożej z Dzieciątkiem i świętymi Józefem i Joachimem z kościoła pw. NMP z Włoszczowy, Matki Bożej z Dzieciątkiem ze Zdiesza pod Borkiem Wielkopolskim, Matki Bożej z Dzieciątkiem czczonej w kościele pw. świętych Piotra i Pawła w Sędziszowie, Matki Bożej z Dzieciątkiem z kościoła pw. Zwiastowania NMP w Klewaniu, Matki Bożej Smoleńskiej, dwa obrazy z kościoła Kanoników Regularnych Laterańskich w Mstowie, figury: Matki Bożej Skępskiej z kościoła Bernardynów w Skępem, Matki Bożej Bolesnej z kościoła Jezuitów w Jarosławiu, Matki Bożej z kościoła Dominikanów w Gidlach, Matki Bożej Loretańskiej czczonej w kościele Bernardynów w Piotrkowicach oraz dwa wizerunki z kościołów greckokatolickich: obrazu Dexteriousy w Chełmie i płaskorzeźby z kościoła Bazylianów w Żyrowicach oraz Święta Góra w Podkamieniu⁴⁶.

Wyróżnione własnymi tytułami części są przeplatane krótszymi bądź dłuższymi opisami kolejnych miejsc i obiektów kultowych, zawierają zwykle legendę etiologiczną, informacje o cudach i przejawach kultu. W ten sposób przedstawionych zostało 38 kolejnych wizerunków Matki Bożej⁴⁷. Końcowy fragment

⁴⁵ Szczegółowe informacje o wszystkich opisanych przez Pruszcza obiektach kultowych zob. A. WITKOWSKA, J. NASTALSKA-WIŚNICKA, *Ku ozdobie i obronie*, s. 654, passim.

⁴⁶ W przypadku ośrodka kultu w Podkamieniu został on omyłkowo u Pruszcza wymieniony dwukrotnie – raz jako Kamieniec w rozdziale *Historia o Górze Różańca świętego* i po raz drugi jako obraz z Podkamienia. Zob. P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Bożej*, s. 21-22, 51.

⁴⁷ Są to obrazy: MB z Dz. z Borka Starego k. Tyczyna – k. kl. OP pw. Wnieb. NMP; MB z Dz. z Czerwińska – k. kl. CRL; o. MB z Dz. i kwiatem z Daleszyc – k. par. pw. św. Michała; o. MB Świętogórskiej z Gostynia – k. kl. COR; MB Łaskawej/Różańcowej z Janowa Lubelskiego – k. kl. OP pw. NMP Łaskawej; figura MB z Dz. i berłem z Jasła – k. kl. OCarm pw. Nawiedz. NMP; obraz MB Tronującej z Kalisza – k. kl. OFM pw. św. Stanisława; obraz MB z Dz. z Klimontowa – k. kl. OP pw. św. Jacka i św. Józefa Obl.; wizerunki Matki Bożej z krakowskich kościołów: dwa obrazy z k. kl. CRL pw. Bożego Ciała, o. Smętej Dobrodziejki z k. kl. OFM pw. św. Franciszka, o. MB z Dz. i kwiatem białej koniczyzny z k. kl. CVPMV, obrazy MB z Dz., św. Augustynem i św. Mikołajem z Toletynu oraz MB z Dz. i berłem z k. kl. OESA, obraz MB z Dz. z k. kl. CR od Pokuty, o. MB Loretańskiej z k. par. pw. Wnieb. NMP, o. MB z k. par. Wszystkich Świętych; o. MB z Dz. – k. kl. OP pw. Wnieb. NMP z Łatyczowa; lubelskie obrazy MB z Dz. – k. fil. Pw. Ducha

przewodnika zawiera *Uniwersalne mieysc świętych y niektórych postronnych Obrazów zalecenie*. Zostało w nim wymienionych kilka miejscowości, w których znajdują się cudowne obrazy (bez podawania szczegółów i obiektów kultu)⁴⁸; po czym kolejno opisane zostały domki loretańskie istniejące na terenie Rzeczypospolitej⁴⁹. Łącznie w drugiej części *Morza łaski Bożej* opisanych lub wymienionych zostało 76 stynących cudami obrazów i figur Matki Bożej, czczonych w większości na ziemiach Korony. Zamiast zakończenia w książeczce zamieszczony został wiersz zatytułowany *Powinszowanie Koronie Polskiej*⁵⁰.

Omawianego przewodnika plagiatem nazwać nie można, chociaż oczywiście zgodnie z barokową manierą wiele fragmentów tego dzieła zostało wprost przepisanych z innych publikacji. Oryginalny jest jednak sam układ dzieła i dobór materiałów. W tym kontekście wydaje się dość ważne przebadanie warsztatu jego autora, a więc źródeł, z jakich korzystał przygotowując swoje dzieło.

SPOSÓB INFORMACJI O ŹRÓDŁACH I ICH WYKORZYSTANIE

Pruszcz informacje, które wykorzystywał przy opracowaniu przewodnika, traktował równorzędnie. Nie wartościował ich, nie próbował także oceniać wiarygodności. Taką samą wagę miały dla niego akta komisji biskupich, rękopiśmienne zapiski zakonne, wydane drukiem dzieła, jak i opowieści ustne.

Świętego oraz k. kl. OP pw. św. Stanisława Bpa; o. Matki Bożej Zwycięskiej ze Lwowa – k. kl. OP pw. Bożego Ciała; o. MB z Dz. z Łucka – k. kl. OP pw. św. Mikołaja; o. MB z Dz. z Okulic – k. fil. Pw. Nar. NMP, o. MB z Dz. z Pajęczna – k. par. pw. Wnieb. NMP; o. MB z Dz. z k. kl. OP pw. św. Doroty oraz o. Zaśnięcia NMP z k. par. pw. św. Jakuba Większego Ap. – obydwu z Piotrkowa Trybunalskiego; f. MB Loretańskiej z Poszyrwintów; o. MB z Dz. z poznańskiego kościoła OP pw. św. Dominika, o. Dexteriousy z Przedborza (k. par. pw. św. Aleksego); o. MB z Dz. z Pyzdrów – k. kl. OFM pw. św. Jana Chrz.; o. MB ze Szklowa – k. kl. OP pw. św. Tomasza z Akwinu; o. MB z Dz. i kwiatami z Troków – k. par. pw. Im. NMP; o. MB Bolesnej z sercem przebitym mieczem z Warszawy – k. kl. OESA pw. św. Marcina i Pocieszenia NMP); o. MB z Dz. z Wistyczów – k. kl. OCist pw. św. Zofii; f. MB z Dz. tzw. MB Łokietkowa z Wiślicy – k. par. pw. Nar. NMP; o. MB z Dz. z Zakliczyna – k. par. pw. Wsz. Św.; f. MB Tronującej z Zamartego – k. fil. Kl. OFMObs pw. Nar. NMP.

⁴⁸ P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Bożej*, s. 57: „Oprócz tedy tych mieysc świętych (względem Iey Obrazów) mianowanych y tych, o których pewney wiadomości mieć nie mogłem, są insze w Lubaszu, w Tulcach pod Poznaniem, w Dąbiu, w Raysku, w Szkalmierzycach, w Bułatowie, w Choczu pod Kaliszem, w Budzie tak nazwanym mieyscu w Xięstwie Lithewskim, w Łasku i w Dumanowicach; na Ukrainie w Pruszczu; w Gnieźnińskiej Diecezyey, w Sierpcu w Dobrzyńskiej ziemi y po inszych wielu mieyscach, przy których Pan Bóg osobliwe łaski y dobrodzieystwa za faworem Naymilszej Matki swoiey a Polskiej Opiekunki pokazuie y czyni”.

⁴⁹ Są to kaplice loretańskie w Gołębiu, Lwowie, Olkuszu, Stwołowiczach i warszawskiej Pradze.

⁵⁰ *Może łaski Bożej*, s. 60-63.

Na karcie tytułowej *Morza łaski* można przeczytać, że przedstawiona przez niego historia została „[...] dobrze uważona, od ludzi bogoboynych z różnych miejsc referowana, pilnie y szczerze ex Commissionibus loci Ordinariorum wypisana”. Autor wyjaśnił zatem wprost, że będzie korzystał z cudzych relacji.

W przewodniku nie ma osobnego *Regestru autorów*, jak to jest np. w *Fortecy duchownej*, wiadomości te trzeba odnaleźć bezpośrednio w tekście. To, że Pruszczy zdecydował się jednak na noty dotyczące źródeł swoich informacji wskazuje, że chciał mu nadać charakter akademicki. Jego dzieło miało mieć walory poznawcze, nie tylko literackie.

W *Morzu łaski Bożej* znajduje się kilka różnego rodzaju powołań na źródła. Odniesienia do Biblii oraz pism świętych Kościoła i teologów wplecione zostały w narrację, aby lepiej objaśniać opisywane wydarzenia i zachęcać do czci Matki Bożej. Są to „autorytety”, mające dodawać relacjom rangi i wiarygodności. Cytaty zwykle podawane są po łacinie, rzadziej po polsku. Przy niektórych opisach wizerunków lub miejsc kultowych w treści danej historii, a częściej na końcu znajduje się odnośnik (rodzaj „przypisu”), zapisany kursywą w języku łacińskim. Dane bibliograficzne podawane są niedokładnie, bez zastosowania jednolitego systemu. Często nie ma informacji, o jakie dzieło konkretnie chodzi, bo zostało podane jedynie nazwisko autora. Tytuły przytaczane są skrótowo, pod nazwą obiegową lub uproszczoną, np. Nakielskiego *Miechovia* zapisana została jako „in Historia Miechoviana”⁵¹, natomiast Justyna Miechowity *Discursus praedicatorum* jako „Reverendus Pater Iustinus Miechoviensis Ordinis Praedicatorum, super Virgo veneranda”⁵², co jest tytułem jednego dyskursu, a nie całej książki.

Bywa wskazana konkretna księga czy rozdział. Przywołując św. Bonawenturę Pruszczy zapisał na przykład „Tom. 2. Epist. 13”⁵³. Oznacza to, że w przytoczonym fragmencie wykorzystany został trzynasty list z tomu 2 dzieła *Speculum Disciplinae*, wydanego w 1637 r. w krakowskiej Oficynie Franciszka Cezarego⁵⁴.

Identyfikacja tego typu zapisów bywa niełatwa i wymaga czasem detektywistycznego zacięcia. Pod uwagę musimy oczywiście brać wyłącznie te dzieła, które powstały przed rokiem 1662 i z których autor mógł skorzystać w czasie swojej pracy.

⁵¹ Tamże, s. 33.

⁵² Tamże, s. 21.

⁵³ Tamże, s. 42.

⁵⁴ BONAVENTURA ST., *Speculum Disciplinae ad Novitios & de Profectu Religiosarum, item Epistola, Memorialia XXV, pietatis eximia documenta complectens*, Officina Franciscii Caesarij, Cracoviae 1637, s. 354-355.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Biblia

W *Morzu łaski* rzadko spotykamy odniesienia do Biblii, jest ich w narracji zaledwie kilka, przede wszystkim w dedykacji autorstwa Lenczewskich. Przywoływany jest m.in. tekst Psalmu 46/45, 9⁵⁵, księga Genesis⁵⁶ czy księga Apokalipsy św. Jana⁵⁷.

Urywek *Magnificat* z Ewangelii św. Łukasza (1:48): „Błogosławioną mnie będą zwać wszystkie narody”, posłużył Pruszczeni do zapewnienia, że „[...] w Polsce naszej nie masz Miasta, rzadka Wieś z Kościołem, w którymby się Obraz Panny Naświętszej nie znalazł cudowny”⁵⁸. Z Ewangelii św. Jana zapożyczył fragment, w którym Jezus z krzyża mówi do swojej Matki wskazując na umiłowanego Ucznia: „Niewiasto oto Syn Twój, po tym do Ucznia: Oto Matka Twoja”, tłumacząc tym oddanie jej „wszystkich grzesznych i różnie utrapionych w opiekę”⁵⁹. Krucyfiks z dominikańskiego kościoła w Kościanie, wcześniej znajdujący się w refektarzu, w którym panowie ziemianie zwykli odprawiać swoje sądy, miał przemówić do zgromadzonych słowami Psalmu 57:2: „Iuste iudicare filii hominum”⁶⁰.

W końcowej części książki, zatytułowanej *Uniwersalne miejsc świętych i niektórych postronnych obrazów zalecenie*, znalazła się pochwała Maryi wyrażona słowami Pieśni nad Pieśniami: „Favus distillans labia tua, mel & lac sub lingua tua” (4:11)⁶¹. Z kolei we wstępie do *Powinszowania Koronie Polskiej* można przeczytać słowa: „Super muros tuos Hierusalem constitui Custodes tota die, & tota nocte in perpetuum non tacebunt”, pochodzące z księgi Izajasza (62:6)⁶².

Pruszcz wykorzystywał autorytet Pisma Świętego, aby podkreślić wagę swojego przekazu. Zdarzają mu się jednak przekłamania. We wprowadzeniu do dziejów obrazu Matki Bożej Częstochowskiej opisał uwięzienie św. Pawła oraz wizytę św. Łukasza Ewangelisty w domu Zebedeusza, gdzie miał okazję oglądać stolik z drzewa cyprysowego, wykonany przez św. Józefa (na którym później namalował wizerunek Maryi). Pruszcz powołał się na rzekomy opis

⁵⁵ P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Bożej*, k. a2v.

⁵⁶ Tamże, s. 5-8.

⁵⁶ Tamże, k. a3.

⁵⁷ Tamże, s. 5-8.

⁵⁷ Tamże, k. a3v.

⁵⁸ Tamże, s. 43.

⁵⁹ Tamże, s. 46.

⁶⁰ Tamże, s. 3.

⁶¹ Tamże, s. 60.

⁶² Tamże.

tej sytuacji w „Dziejach Apostolskich 12”⁶³. W rzeczywistości jest tam mowa wyłącznie o uwięzieniu i cudownym oswobodzeniu św. Piotra⁶⁴. Chodziło zapewne o wzmocnienie przekazu i sugestię, że początki słynącej łaskami ikony znalazły swoje odzwierciedlenie już w Biblii.

Pisma teologiczne i mariologia

W kwestiach teologicznych autorowi *Morza łaski Bożej* zdarza się powoływać na autorytet świętych i znanych teologów, głównie średniowiecznych. I tak opisując obraz Panny Najświętszej Różańca Świętego w Przedborzu, podkreślił, że „[...] pomnąc na słowa Duranda, Doktora Pisma Świętego *in Rat. Diu. Offic. Lib. 7. Cap. 7.* każdego czasu w pamięci swej Przenajświętszą Pannę Maryję mieć powinniśmy, gdyż ona wszelkiego czasu przyczynia się za nami”⁶⁵. Wspomniane dzieło to *Rationale divinatorum officiorum* – liturgiczny traktat spisany przed rokiem 1286 we Włoszech przez francuskiego biskupa, specjalistę prawa kanonicznego i liturgistę Guillaume’a (Wilhelma) Duranda (Durandusa) (1230-1296). Był to rodzaj podręcznika dla wiernych jego diecezji, który miał im objaśnić zagadnienia związane z liturgią, a więc znaczenie miejsc, obrzędów i przedmiotów liturgicznych⁶⁶. W Krakowie był dostępny zarówno w wersji rękopiśmiennej⁶⁷, jak i drukowanej (był jednym z częściej publikowanych w wiekach XV-XVI)⁶⁸.

Ze względu na poruszaną problematykę, ważne miejsce wśród cytowanych pism zajmuje literatura mariologiczna. Na autorytety w tej dziedzinie powoływał się Pruszczyk czasem bez podania konkretnego tytułu lub cytatu: „Naświętsza Panna Maryja iest miłosierną Matką i Opiekunką Narodu wszystkiego chrześcijańskiego, tak bowiem opowiadają nam [...] święty Bernat, Anzelm i Bonawentura”⁶⁹.

⁶³ Tamże, s. 15.

⁶⁴ *Dzieje Apostolskie* 12.

⁶⁵ *Może łaski Bożej*, s. 38.

⁶⁶ B. WRONIKOWSKI, *Alegoryczna interpretacja świątyni w pierwszej księdze „Rationale divinatorum officiorum” Wilhelma Duranda*, w: *Przestrzeń liturgiczna*, red. A. Sielepin, J. Superson, Kraków 2019, s. 129.

⁶⁷ *Rationale divinatorum officiorum Guilelmus Duranti*, 1408. BJ Rkps. Rkp. 1294 III.

⁶⁸ Obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej można znaleźć kilka jego edycji, m.in. GUILLAUME DURAND, *Rationale divinatorum officiorum*, Peter Drach, Speyer ok. 1476; TOŻ, Anton Koberger, Nürnberg 1480; TOŻ, Typ. Iordani = Georg Husner, Strassburg ok. 1483; TOŻ, Gabriel Brunus: Erhard Ratdolt, Venezia 1485; TOŻ, Anton Koberger, Nürnberg 1494; TOŻ, per Jacobum Myt: Venundantur ... ab Jacobo Huguetan, Lugduni 1518; TOŻ, In off. Q. Philippi Thingi: Apud Simphorianum Beraud. Et Stephanum Michaellem, Lugduni 1584; TOŻ, Apud Ioan. Ant. Hvgvetan, Lugduni 1605; TOŻ, Apud Dominicum de Imbertis, Venetiis 1609; TOŻ, apud hæredes Gulielmi Rovillii: sumptibus Petri Rovsselet, Lugduni 1612; TOŻ, apud Viduam & Hæredes Petri Belleri, Antverpiae 1614.

⁶⁹ *Morze łaski Bożej*, s. 43.

Jednego z ulubionych autorów – św. Bernarda z Clairvaux (1090-1153) nazywa Bernatem. W *Morzu łaski* wykorzystał m.in. kazania: *Sermones de Assumptione Beatae Mariae*⁷⁰ oraz *Sermone de Pentacoste ad Beatam Virginem Mariam*⁷¹. Obydwa znalazły się w kilkakrotnie wydanych *Opera omnia*, znane są m.in. edycje z początku XVII wieku, do których mógł mieć dostęp⁷². Pisma cysterskiego Opatu wywarły niewątpliwy wpływ na mariologię kilku późniejszych pokoleń, nie może zatem dziwić ich znajomość u czytanego pedela⁷³. Pruszcz wymienił ponadto listy św. Bonawentury (1217-1274)⁷⁴, a także kazanie *Liber de excellentia Beatae Virginis*, przypisywane św. Anzelmowi z Canterbury (1033-1109)⁷⁵, które w rzeczywistości wyszło spod pióra jego ucznia Eadmera z Canterbury (1060-1126)⁷⁶.

Charakteryzując wizerunek Matki Bożej Różańcowej z dominikańskiego kościoła Świętej Trójcy w Krakowie, Pruszcz powołał się na fragment ostatniego z ośmiu kazań maryjnych autorstwa Amadeusza z Losanny (1110-1159), zakonnika cysterskiego i biskupa⁷⁷. Możemy się domyślać, że miał dostęp do antwerpskiego wydania tychże homilii z 1613 r., przygotowanego przez jezuitę Richarda Gibbonsa⁷⁸. W tym samym miejscu swojego tekstu przypomniał także dzieło *De Rosariis* dominikanina Alanusa de Rupe, zwanego też Alainem de la Roche (ok. 1428-1475)⁷⁹. Autor ten założył Bractwo Psalterza Maryjnego i wprowadził praktykę codziennego odmawiania *psalterium* bądź *rosarium*, w czasie których powtarzana była modlitwa „Ave Maria”⁸⁰. Pruszczowi chodziło niewątpliwie o dzieło *De Psalterio seu Rosario Christi ac Mariae*, które było bardzo popularne

⁷⁰ Tamże, s. 45.

⁷¹ Tamże, s. 59.

⁷² BERNARD Z CLAIRVAUX, *Opera omnia* [...], Compagnie de la Grand-Navire, Parisiis 1602. BJ – Księgozbiór Kamedułów Stare Druki; BJ Cam. P. XII. 1; TOŻ, Excudebat Dionysius Duvallius Typographus sumptibus Magnae Societatis Lutetitanae, Parisiis 1609. BJ – Księgozbiór Kamedułów z Bieniszewa Stare Druki; BJ Bien. L. VI. 1; TOŻ, sumptibus Antonij Hierati, Coloniae Agrippinae 1620. BJ – Księgozbiór Kamedułów Stare Druki; BJ Cam. P. XII. 2.

⁷³ B. KOCHANIEWICZ, *Bernard z Clairvaux, Tomasz z Akwinu i uświęcenie Najświętszej Maryi Panny*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 28 (2021), s. 161.

⁷⁴ *Morze łaski Bożej*, s. 42.

⁷⁵ Tamże, s. 59.

⁷⁶ R. MAZURKIEWICZ, K. PANUŚ, *Wprowadzenie*, w: *Kazania w kulturze polskiej. Edycje kolekcji tematycznych*, t. 1: *Kazania maryjne*, red. R. Mazurkiewicz, K. Panuś, Kraków 2014, s. 14.

⁷⁷ *Morze łaski Bożej*, s. 31: „Hom. 8 de Laudibus B.M. Virginis”.

⁷⁸ AMADEUS LAUSANENSIS, *De Maria Virginea matre homiliae octo*, recognitae per R.P. Richardum Gibbonum Societatis Iesu, Apud Haeredes Martini Nutij, Antverpiae 1613.

⁷⁹ *Morze łaski Bożej*, s. 31.

⁸⁰ B. KOCHANIEWICZ, *Wkład dominikanów w rozwój modlitwy różańcowej*, „Teologia Praktyczna” 11 (2010), s. 145-147.

w XVII wieku, o czym świadczy fakt, że już w połowie tego stulecia miało kilka wydań⁸¹. Nie wiadomo, które z nich wykorzystał. Mogła to być nawet dawniejsza, pochodząca z XV wieku edycja, zatytułowana *Psalterium Beatae Virginis Mariae*, która do dziś znajduje się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej⁸².

Przy opisie różańcowych obrazów Matki Bożej w Kaliszu i Pyzdrach⁸³ zamieszczony został z kolei przetłumaczony z łaciny cytat pochodzący z dzieła francuskiego teologa z zakonu celestynów Pierre'a Crespeta (1543-1594) *Le triomphe de Marie Vierge*, którego trzecie wydanie ukazało się w 1600 r.⁸⁴

Zapisane jako „Caesarius lib.7.Cap. 15” dzieło⁸⁵, można zidentyfikować jako *Illustrium miraculorum et historiarum memorabilium* autorstwa Cezarego z Arles (Caesarius Aretalensis lub Heisterbacensis) (470/471-542)⁸⁶. Wymieniona przez Pruszcza księga siódma jest poświęcona Maryi (*De sancta Maria libri septimi*)⁸⁷.

Wśród wykorzystanych w *Morzu łaski* dzieł maryjnych nie mogło zabraknąć także rodzimej produkcji. Został tam m.in. przywołany *Dyskurs Nabożny z kilku słów wzięty o wysławianiu Naświętszej Panny Bogarodzicy Maryey* (1635)⁸⁸. Pozycja ta, skoncentrowana na szerzeniu kultu Matki Bożej, była jednym z ważniejszych dokonań Stanisława Albrychta Radziwiłła (1593-1665) w zakresie literatury religijnej⁸⁹. Pruszcza nazwał go „oczywistym świadkiem” cudów Matki Bożej⁹⁰.

Maryję chwalił także słowami przypisywanymi św. Kazimierzowi (1458-1484). Obydwa cytowane przez niego fragmenty: „Virgo gaude, omni laude, digna

⁸¹ ALANUS DE RUPE, *De Psalterio seu Rosario Christi ac Mariae: Eiusdem Fraternitate Rosaria*, ed. J.A., COPPENSTEIN, Henning Coloniae, Agrippinae 1624; TOŻ, apud Secondinum Roncagliorum, Et de denuo Typis Reg. Conu. S. Dominici: apud Franc. Hieronymu Colligniu, Neapol 1642; także w języku niemieckim: ALANUS DE RUPE, *Unser lieben Frawen Psalter: vonn den dreien rosenkrenntzen wie man die ordnen vnnd peten sol mitt vil bewerten exemplen eyn vast nutzlichen büechlin*, Zeissenmair, Augspurg 1502.

⁸² ALANUS DE RUPE, *Psalterium Beatae Virginis Mariae ad Apologeticus, sive tractatus responsorius de Psalterio B.M.V. Sermo in III Sententiarum, sive De XV laudibus B.M.V. Sermo super salutione angelica*, [Monasterium Cartusianorum Mariefred, Gripsholm], 1498. Sygn. BJ St. Dr. Inc. 1857.

⁸³ P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Bożej*, s. 32.

⁸⁴ P. CRESPET, *Le triomphe de Marie Vierge et Mere de Jesus*, Guillaume de la Nove, Paris 1600.

⁸⁵ P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Bożej*, s. 58.

⁸⁶ CAESARIUS ARETALENSIS, *Illustrium miraculorum et historiarum memorabilium libri XII*, Off. Birckmannnica, sumpt. Arnold Mylius, Köln 1599.

⁸⁷ *Może łaski Bożej*, s. 477.

⁸⁸ A.S. RADZIWIŁŁ, *Dyskurs Nabożny z kilku słów wzięty o wysławianiu Naświętszej Panny Bogarodzicy Maryey świeckim zakonnym kaznodziejom potrzebny*, Typis Acad. Soc Jesu, Wilno 1635. [TOŻ, Druk. Ł. Kupisza, Kraków 1650].

⁸⁹ A. PRZYBOŚ, *Radziwiłł Albrycht Stanisław h. Trąby (1593-1656)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987, s. 147.

⁹⁰ *Morze łaski Bożej*, s. 13.

& preconio/Quae damnatis libertatis es occasio”⁹¹ i „Haec pesona nobis dona contulit caelestia: Haec Regina nos divina illustravit gratia”⁹², pochodzą z hymnu zaczynającego się słowami *Omni die*, który miał być odnaleziony u wezgłowia zmarłego królewicza. Jest znany z kilku przekazów rękopiśmiennych⁹³, jednak autor *Morza łaski* korzystał raczej z wersji drukowanej, przygotowanej przez Stanisława Grochowskiego, która ukazała się w początkach XVII wieku⁹⁴.

Duży wpływ na twórczość Pruszcza wywarło dzieło Justyna z Miechowa (†1649) *Discursus praedicabiles, super Litanias Beatissimae Virginis Mariae*, określane jako summa mariologiczna⁹⁵. Rozkład treści jest w nim uwarunkowany wezwaniami Litanii Loretańskiej, a *Virgo Venerabilis* to tytuł dyskursu, w którym przedstawione zostały różne formy kultu Matki Bożej, w tym cudowne wizerunki z całego świata⁹⁶. Wśród nich wymienionych zostało 21 kultowych obiektów z kościołów Rzeczypospolitej (niektóre opisane zostały szerzej, inne tylko wspomniane z nazwy). Aż 17 z nich znalazło się później w książeczce Pruszcza, jednak na Justyna z Miechowa powołał się jedynie omawiając figurkę Maryi ze Skępego i obraz Matki Bożej Sokalskiej⁹⁷. Niewątpliwie jednak wykorzystał jego wiadomości również w innych przypadkach, chociażby spisując legendę o znalezieniu Matki Bożej Gidelskiej⁹⁸. Tekst Justyna z Miechowa był wykorzystywany przez Pruszcza także w *Fortecy duchownej*.

Historiografia

Pruszcz dość sprawnie posługiwał się literaturą historyczną, zarówno polską, jak i obcą. Już na samym początku przewodnika po miejscach świętych Rzeczypospolitej, w przedmowie *Do Czytelnika*, wyjaśnił zasadność kultu obrazów, powołując się na *Historię kościelną* Euzebiusza z Cesarei (ok. 264-ok. 340).

⁹¹ Tamże, s. 15.

⁹² Tamże, s. 57.

⁹³ M. WICHOWA, *Stanisława Grochowskiego „Modlitwa Kazimierza [świętego], królewica polskiego, łacińskim rytmem przez tegoż świętego napisana i takież na polskie przetłumaczona” – dzieje i charakterystyka utworu, edycja krytyczna*, „Acta Uniwersytetu Łódzkiego. Folia Librorum” 2[31] (2020), s. 89-91.

⁹⁴ S. GROCHOWSKI, *Rymy łacińskie dziwnie sztuczne y nabożeństwem swym a starodawnością dosyć wdzięczne. Uczynione niekiedy od Królewica polskiego Kazimierza S. y przy ciele tego w Wilnie znalezione, których on w każdy dzień (iako to znać z samego ich początku) y w Busku od dawnych lat tychże Rymów Egzemplarz w kościele zawieszony, tytułem swym tego poświadczam za Modlitwę używał [...]*, Bazyli Skalski druk., Kraków 1606.

⁹⁵ J. NASTALSKA-WIŚNICKA, *Justyn z Miechowa*, s. 214-215.

⁹⁶ JUSTYN Z MIECHOWA, *Discursus praedicabiles*, s. 36-50.

⁹⁷ P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Bożej*, s. 18-19, 21.

⁹⁸ JUSTYN Z MIECHOWA, *Discursus praedicabiles*, s. 48-49; P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Bożej*, s. 22-24.

Mógł korzystać z wydania frankfurckiego *Ecclesiasticae Historiae* z 1571 r.⁹⁹ Znał również Marcusa Antoniusa Sabellicusa (1436-1506) i jego *Historiae Romanae decades*¹⁰⁰. Druga księga tego dzieła posłużyła mu do opisanie wczesnych dziejów relikwii drzewa Krzyża Świętego, znajdującej się w Lublinie u dominikanów¹⁰¹. W tym samym przypadku powołał się ponadto na trzecią księgę dzieła Flaviusa Blondinusa (1392-1463)¹⁰². Można z dużym prawdopodobieństwem uznać, że chodzi w tym przypadku o *Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades* tegoż autora¹⁰³.

Rzymskie kościoły, a konkretnie kościół Santa Maria Maggiore i znajdujący się w nim obraz Matki Bożej Śnieżnej, poznał Pruszcza dzięki księdze Andrzeja Wargockiego (1557-1620) *O Rzymie pogańskim y chrześcijańskim*, wydanej w krakowskiej Drukarni Łukasza Kupisza w 1648 r.¹⁰⁴

Zdarzało mu się odwoływać do dzieł polskich kronikarzy (np. przy opisie relikwii Krzyża Świętego): Macieja Miechowity (1457-1523)¹⁰⁵, Marcina Kromera (1512-1589)¹⁰⁶ i Marcina Bielskiego (1495-1575)¹⁰⁷. Korzystał także z kronik zakonnych. Monumentalne dzieło Samuela Nakielskiego *Miechovia*¹⁰⁸ o dziejach bożogrobców w Polsce, opisane przez Pruszcza jako „[...] in Historia Miechoviana”, było źródłem informacji o trojgu męczennikach, zabitych przez Tatarów w 1260 r., przywołanych przy okazji opisu kościoła św. Marka w Krakowie¹⁰⁹. Z kolei dzieło Szymona Okolskiego (1580-1653) *Russia florida*,

⁹⁹ EUSEBIUS CAESARIENSIS, *Ecclesiasticae Historiae, et dicta, in primis memorabilia*, Egenolff, Frankfurt am Main 1571.

¹⁰⁰ SABELLICO MARCO ANTONIO, *Historiae Romanae decades*. P. I-III, Matthaeus Capcasa, Venetia 1491.

¹⁰¹ *Morze łaski Bożej*, s. 7: „Sabellicus. Lib 2”.

¹⁰² Tamże: „Blondinus Cerd. Tom 3”.

¹⁰³ FLAVIUS BLONDINUS, *Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades. Cum additionibus Ioannis Antonii Campani. Pius II papa: Abbreuiatio super Decades Blondi*, Thomas de Blavis, Venetia 1484.

¹⁰⁴ A. WARGOCKI, *O Rzymie pogańskim y chrześcijańskim*, Druk. Ł. Kupisza, Kraków 1648, s. 62-64: „Kościół Naświętzey Panny zowią Sancta Maria Maggiore”.

¹⁰⁵ MACIEJ Z MIECHOWA, *Chronica Polonorum*, per Hieronymum Vietorum, Graccoviae 1519 [1521].

¹⁰⁶ M. KROMER, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX: Adiecta est in fine, eiusdem autoris funebris Oratio, Sigismundi Regis vitam compendiose complexa*, per Ioannem Oporinum, Basileae 1555; TEGOŻ, *O sprawach, dziejach y wszystkich inszych potocznościach koronnych polskich ksiąg XXX*, Druk. M. Loba, Kraków 1611.

¹⁰⁷ M. BIELSKI, *Kronika polska [...] nowo przez J. Bielskiego, syna jego, wydana*, druk. J. Siebeneicher, Kraków 1597.

¹⁰⁸ S. NAKIELSKI, *Miechovia: sive Promptuarium antiquitatum monasterii Miechoviensis, ubi per continuam seriem praepositorum Miechoviensium [...]*, Officina F. Caesarij, Cracoviae 1634.

¹⁰⁹ *Morze łaski Bożej*, s. 33.

odnoszące się do historii dominikanów na Rusi¹¹⁰, było podstawą przygotowania opisów obrazów Matki Bożej, znajdujących się w kościołach tego zakonu we Lwowie¹¹¹ i w Szkłowie¹¹².

O wczesnych dziejach obrazu Matki Bożej Smoleńskiej autor *Morza łaski* zalecał przeczytać w *Żywocie św. Merkuriusza* (†1239). Przytoczona przez niego legenda, w której Maryja zwraca się do przyszłego Świętego słowami: „Idź na to miejsce, gdzie nieprzyjaciel z wojskiem jest, ty go zwyciężysz i zabijesz i wojsko jego rozproszysz, sam też Koronę Męczeńską od tegoż nieprzyjaciela otrzymasz, boś uprosił u Syna mego czegoś żądał”¹¹³, była doskonale znana od XV wieku, jako *Słowo o Merkuryum Smoleńskim*¹¹⁴.

Literatura sanktuaryjna

Ważnym źródłem wiedzy dla autora *Morza łaski* były dzieła poświęcone poszczególnym ośrodkom kultowym. Jednym z nich, wykorzystanym przy opisie sanktuarium świętokrzyskiego, była *Historia o drzewie Krzyża Św. na Górę Łysą przeniesionym*, wydana w Krakowie w 1604 r., a następnie przedrukowana kilka lat później¹¹⁵ (wyd. 2. – 1611). Jej autorem był Wojciech Ruffin – benedyktyn z klasztoru Świętego Krzyża, żyjący na przełomie XVI-XVII wieku¹¹⁶.

O obrazie Matki Bożej Częstochowskiej zaczerpnął Pruszcza wiedzę z jednego z dzieł Andrzeja Gołdonowskiego (1596-1660)¹¹⁷. Nie wiadomo, czy była to spisana po łacinie *Diva Claromontana* (1642)¹¹⁸, czy raczej *Summariusz historiey*

¹¹⁰ Sz. OKOLSKI, *Russia florida rosis et liliis. Hoc est sanguine, praedicatione, religione & Vita Antea FF. Ordini Praedicatorum peregrinatione inchoata, nunc Conventum in Russia stabilitate fundata*, Typis Coll. Societ. Jesu, apud Sebast. Nowogorski Archiepiscopalem Typographum, Leopoli 1646.

¹¹¹ *Morze łaski Bożej*, s. 53.

¹¹² Tamże, s. 51.

¹¹³ Tamże, s. 48-49.

¹¹⁴ *Merkury Smoleński*, w: *Opowieść o niewidzialnym grodzie Kiteżu. Z legend i podań dawnej Rusi*, wybór, tłum. z j. staroruskiego i ros., wstępem i przypisami opatrzył R. Łużny, Warszawa 1988, s. 118.

¹¹⁵ W. RUFFIN, *Historia o drzewie Krzyża Św. na Górę Łysą przeniesionym*, Druk. J. Siebeneychera, Kraków 1604.

¹¹⁶ O Wojciechu Ruffinie i jego dziele zob. P. SZCZANIECKI, *Odnowa potrydencka w opactwie świętokrzyskim. Rządy Michala Maliszewskiego 1595-1608*, „Nasza Przeszłość” 63 (1985), s. 123-125.

¹¹⁷ *Morze łaski Bożej*, s. 18: „Pater Andras Gołdonowski in Hist. eiusdem Imaginis”.

¹¹⁸ A. GOŁDONOWSKI, *Diva Claromontana, seu imaginis eius origo, translatio, miracula*, in Officina Andreae Petricovij, Cracoviae 1642.

o obrazie *Panny Maryey* (1639)¹¹⁹, ponieważ te przekazy są dość podobne w części przekazującej legendę o wizerunku¹²⁰.

Matka Boża Piaskowa z krakowskiego kościoła Karmelitów została opisana na podstawie wydanej w 1610 r. *Hystorii o dziwnie Cudownym Obrazie*¹²¹, której autora Pruszczy nie podał¹²². Był nim Jacek Andrzej Duracz (Durandus), karmelita (†1623), prowincjał i historyk swojego zakonu¹²³.

Bazylianin Jakub Susza (1610-1687)¹²⁴, będący w latach 1649-1652 administratorem unickiej diecezji chełmskiej, w wydawanym kilkakrotnie pod zmienionymi tytułami dziele *Phoenix redivivus*, opisał Ikonę Chełmską, jej dzieje i kult¹²⁵. Nie wiemy dokładnie, z której edycji korzystał Pruszczy przy opracowaniu swojego opisu, gdyż zanotował jedynie, że było to „Ex Historia R. P. Iacobi Sussa S. T. D. Ord. S. Basilij”¹²⁶. W czasie, kiedy tworzył, miał do dyspozycji dwa wydania: zamojskie z 1646 r.¹²⁷ i lwowskie z 1653 r.¹²⁸

Historia o cudownym Matki Bożej obrazie w Myslemicach [sic] Erazma Kretkowskiego (1508-1558)¹²⁹ stała się podstawą opracowania dziejów wizerunku

¹¹⁹ A. GOŁDONOWSKI, *Summariusz historyey o obrazie Panny Maryey, który iest na Jasney Górze Częstochowskiej z różnych historyi starych polskich y lacińskich króciusienko zebrany*, [u Stanisława Bertutowicza], Kraków 1639.

¹²⁰ J. ZBUDNIEWEK, *Goldonowski Andrzej*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H.E. Wyuczawski, t. 1, Warszawa 1981, s. 552-554; J. KRÓLIKOWSKI, „Summariusz Jasnogórski” paulina Andrzeja Goldonowskiego. Mało znany tekst o dziejach Jasnej Góry, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 45 (2017), s. 7-43.

¹²¹ J.A. DURACZ, *Hystoria o dziwnie Cudownym Obrazie Błogosławioney Panny Maryey, który iest u Oyców Karmelitów, teyże Niepokalaney Panny Zakonników, w Krakowie na Piasku, w Kaplicy po bok na murze, od dawnych czasów wymalowany*, w Druk. S. Kempiniego, Kraków 1610.

¹²² *Morze laski Bożej*, s. 24: „Ex Historia PP. Carmelitarum Convent”.

¹²³ E. OZOROWSKI, *Duracz Jacek Andrzej*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 1, s. 434; B. PANEK, *Prowincjałowie karmelitów na ziemiach polskich (1397-1997)*, „Saeculum Christianum” 4 (1997), nr 4/2, s. 51.

¹²⁴ Jakub Susza (1610-1687), biskup unickiej diecezji chełmskiej i bełskiej, bazylianin. Zob. R. KOZYRSKI, *Susza Jan, w zakonie Jakub (ok. 1604 lub 1610-1687)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 46, red. A. Romanowski, Warszawa-Kraków 2009, s. 79-82.

¹²⁵ K. MART, „Phoenix” Jakuba Suszy źródłem do badań ikonografii Matki Boskiej Chełmskiej, „Series Byzantina” 2 (2004), s. 189-201; A. GIL, „Phoenix redivivus” Jakuba Suszy jako źródło do dziejów Chełma i ziemi chełmskiej, „Studia Archiwalne” 2 (2006), s. 189-197.

¹²⁶ *Morze laski Bożej*, s. 50.

¹²⁷ J.J. SUSZA, *Phoenix redivivus albo obraz starożytny chełmski Panny y Matki Przenajświętszey sławą cudownych swoich dzieł ożyły*, Druk. Akademii Paweł Radicius, Zamosci 1646.

¹²⁸ J.J. SUSZA, *Phoenix iterato redivivus [...]*, w Typografii Michała Sloski, Lwów 1653.

¹²⁹ E. KRETKOWSKI, *Historia o cudownym Matki Bożej obrazie w Myslemicach* [!] z inkwizycyey Jego Mości X. Erazma Kretkowskiego zapisana. A przez X. Woyciecha Offiarowicza proboszcza y kaznodzieie Myślemickiego [!] do druku podana, Druk. S. Bertutowicza, Kraków 1642.

myślenickiego¹³⁰, natomiast *Puklerz złoty* Tomasza Rościszewskiego¹³¹ posłużył dla odtworzenia legendy związanej z kopią Obrazu Częstochowskiego, czczoną w kościele Dominikanów w Bochni¹³². W celu przedstawienia podania o znalezieniu niewielkiej jaspisowej płaskorzeźby, której kult rozwinął się w bazylińskim kościele w Żyrowicach, Pruszcz wykorzystał anonimową *Historię o cudownym obrazie Żyrowickim*¹³³.

Informację o wizerunku Świętej Trójcy (Tron Łaski), postrzelonym w Braniewie przez Szwedów i krwawiącym, co zostało uznane za cud, Pruszcz zaczerpnął z kazania wybitnego kaznodziei swego czasu Fabiana Birkowskiego (1566-1636) *Głos krwie Obrazu*, wydanego razem z trzema innymi kazaniami przez Andrzeja Piotrkowczyka w 1629 r.¹³⁴ Od siebie dodał, że obraz ten został „z uczciwością wielką i procesjami do Warszawy [...] przeniesiony i na miejscu przystojnym w kościele świętego Jana na pociechę wiernym, a na hańbę heretykom postawiony”¹³⁵.

Z kolei w celu przedstawienia legendy etiologicznej jednego z obrazów mstowskich – reprodukcji Matki Bożej Częstochowskiej, kupionej przez małżeństwo Widawskich, wykorzystał Pruszcz tekst z kalendarza na rok 1653, wydanego przez Stanisława Herciusza¹³⁶.

Pamflety antyżydowskie

Od pozostałych fragmentów *Morza łaski* znacząco różni się treścią i formą ten, który omawia zbezczeszczone przez Żydów krwawiące Hostie oraz obrazy z przedstawieniem Chrystusa. Poza poznańskim sanktuarium Bożego Ciała, żaden

¹³⁰ *Morze łaski Bożej*, s. 26-27: „Inquisitione R.D. Erasmi Kretkowski, Offic. Crac. V. P. Albertus Ofiarowicz, Wolborien. Praepositus Mislenicensis in Historia de hac Imagine”.

¹³¹ T. ROŚCISZEWSKI, *Puklerz złoty na obronę obrazów katolickich Pisma S. z doktorów powszechnych y z Wszechmocnych dzieł Bozkich [!] wystawiony, przytym Łza krwawa obrazu Bocheńskiego Naświętszey Panny wyrażona*, Druk. Chrysztopha Schedla, Kraków 1639.

¹³² *Morze łaski Bożej*, s. 28: „P. Thomas Rościszowski Ord. Praed. w Puklerzu 2. parte. c.1”.

¹³³ Tamże, s. 53: „Ex monasterio Zyrovicensi Ord. S. Basilij, & Historia approbata. A. 1638. 18. Febr.”; *Historia o cudownym obrazie Żyrowickim Przenayświętszey Panny Mariey i o cudach, które się przy nim dzieią, iuż to trzeci raz dla potrzebujących do druku podana*, [b.m.d.] 1639.

¹³⁴ F. BIRKOWSKI, *Głos krwie B. Iozaphata Kuncewica Archiepiskopa Połockiego, także B. Iana Sarkandra, Męczennika Morawskiego y Bransbergskiego, przy tym o śś. Obrazach iako maią być szanowane Kazania czworo*, Druk. Andrzeja Piotrkowczyka, Kraków 1629.

¹³⁵ *Morze łaski Bożej*, s. 2: „Fabianus Birkovius in sua Concione tempore Translationis eiusdem, Anno 1628. die 13 Octobr.”.

¹³⁶ S. HERCIUS, *Kalendarz na rok Pański 1653 po przestępnym y przybyszowym pierwszy*. [Rozsządek abo przestroga z gwiazd y obrotów niebieskich [...]], apud Petrum Elert, [Warszawa 1652].

z opisanych obiektów sakralnych nie ma tutaj przypisanego miejsca kultu¹³⁷, wydaje się zatem, że jedynym celem tego tekstu jest ukazanie przedstawicieli narodu żydowskiego w niekorzystnym świetle. Pruszcz zrobił to zresztą nie pierwszy raz, gdyż także w *Fortecy duchownej* znalazł się napisany w tym samym duchu rozdział *O okrutnym dziateczek niewinnych morderstwie*¹³⁸. Do swoich wywodów wykorzystał dwa prymitywne pamflety należące do skrajnego nurtu antyżydowskiego, które cytuje naprzemiennie, przepisując ich treść bez większych zmian (opuścił czasem jedynie pojedyncze zdania). Pierwszy z przywołanych przez niego autorów to ks. Przeclaw Mojecki, żyjący na przełomie XVI i XVII wieku, związany z dworem biskupa kujawskiego Hieronima Rozdrażewskiego¹³⁹. Jego broszura *Żydowskie okrucieństwa, mordy y zabobony* wydana była po raz pierwszy w 1598 r.¹⁴⁰ W 1602 r. przedrukował ją Aleksander Hubicki pod zmienionym tytułem *Żydowskie okrucieństwa nad Najświętszym Sakramentem y dziatekami Chrześcijańskimi*¹⁴¹ (i powtórnie w 1636 r.)¹⁴².

Z kolei działający w pierwszej połowie XVII wieku Sebastian Miczyński, profesor astronomii Akademii Krakowskiej, był autorem pamfletu *Zwierciadło Korony Polskiej*, wydanego po raz pierwszy w 1618 r.¹⁴³ Tekst ten od razu wzbudził kontrowersje, był nawet obiektem debaty sejmowej i miał równie zagorzałych zwolenników, co przeciwników. Protesty społeczeństwa żydowskiego i kahału krakowskiego doprowadziły do wystawienia 20 sierpnia 1618 r. przez króla Zygmunta III mandatu, który zabraniał drukowania i sprzedaży

¹³⁷ P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Bożej*, s. 10-12.

¹³⁸ *Forteca duchowna*, s. 185.

¹³⁹ A. WITKOWSKA, J. NASTALSKA, *Staropolskie piśmiennictwo*, t. 1, s. 160-161; E. OZOROWSKI, *Mojecki Przeclaw*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H.E. Wyczawski, t. 3, Warszawa 1982, s. 156.

¹⁴⁰ P. MOJECKI, *Żydowskie okrucieństwa, mordy y zabobony*, Druk. J. Siebeneicher, Kraków 1598.

¹⁴¹ P. MOJECKI, *Żydowskie okrucieństwa nad Najświętszym Sakramentem y dziatekami Chrześcijańskimi. Ku temu przydana iest tychże zdrajców zbrodnia, w Swiniarowie pod Łosicami popelniona, którą sądzono na Trybunale Lubelskim Roku Pańskiego 1598 przez Szymona Alexandra Hubickiego*, Druk. Mikołaja Szarffenbergera, Kraków 1602.

¹⁴² P. MOJECKI, *Żydowskie okrucieństwa, mordy y zabobony* [...]. *Psalm 139. Cognovi quia faciat Dominus iudicium inopsis, et vindictum pauperum*, [b.m.d.] 1636. Druk ten bywa przypisywany Marcinowi Morawcowi. E. XI, 510.

¹⁴³ Początkowo ukazała się w małym nakładzie, później w tym samym roku dodrukowane były kolejne egzemplarze. Autor cytuje obszernie fragmenty ze starszego dzieła Mojeckiego. Zob. S. MICZYŃSKI, *Zwierciadło Korony Polskiej urazy ciężkie y utrapienia wielkie, które ponosi od Żydów wyrażające, synom Koronnym na Seym walny w Roku Pańskim 1618*, Druk. Macieja Jedrzeiowczyka, Kraków 1618.

dyskusyjnej broszury, jako mogącej prowadzić do tumultów i rozruchów¹⁴⁴. Nakazano również zniszczenie już wytłoczonych egzemplarzy. Jeśli jednak do tego doszło, wkrótce zaczęły się pojawiać kolejne jej wydania, teraz już bez określenia miejsca druku i drukarza¹⁴⁵. Pruszcz mógł zupełnie swobodnie korzystać z edycji, która pojawiła się na rynku księgarskim w 1648 r.¹⁴⁶

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Odpusty

Oprócz materiałów drukowanych, w *Morzu łaski* wykorzystane zostały także liczne rękopisy. Źródłem wiedzy o kulcie danego wizerunku były odpusty nadane przez Stolicę Apostolską, równoznaczne z oficjalnym zatwierdzeniem kultu przez Kościół. Wiązały się z pozwoleniem na uroczystą oprawę uroczystości odprawianych w danym ośrodku¹⁴⁷. Pruszcz wspomina o nich w odniesieniu do Kalwarii Żmudzkiej, gdzie wybudowana została z dozwoleniem papieża Urbana VIII kaplica i nadane odpusty w 1640 r.¹⁴⁸, oraz Kalwarii Zebrzydowskiej – miejscu uprzywilejowanym „wielkimi odpustami od zwierzchności Kościoła Rzymskiego”¹⁴⁹. Wzmianka o odpustach papieskich pojawiła się również przy charakterystyce obrazów Matki Bożej z krakowskiego kościoła Świętej Trójcy¹⁵⁰, Czerwińska¹⁵¹ i Chełma¹⁵².

¹⁴⁴ A.K. BANACH, *Miczyński Sebastian (I poł. XVII w.)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław 1975, s. 719-720; J. WIJACZKA, *Państwo polsko-litewskie w XVI-XVII w. jako „raj dla Żydów”. Mit czy rzeczywistość?*, w: *Verba volant, scripta manent. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. M. Karkocha, P. Robak, Łódź 2022, s. 589-592.

¹⁴⁵ M.in. *Zwierciadło Korony Polskiej* [...], [b.m.d. 1618]; TOŻ bez tytułu, [b.m.d.r.]; R. KAŚKÓW, *Walka Żydów z propagandą antyżydowską w XVI i na początku XVII wieku*, w: *Żydowskie gminy wyznaniowe*, red. J.A. Choroszy [i in.], Wrocław 1995, s. 13.

¹⁴⁶ S. MICZYŃSKI, *Zwierciadło Korony Polskiej urazy ciężkie y utrapienia wielkie, które ponosi od Żydów wyrażające. Synom Koronnym w roku Pańskim 1618* [...] wystawione. Teraz znowu z przydatkiem y dostatecznie wydane, [b.m.d.] 1648.

¹⁴⁷ P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Bożej*, s. 15; zob. A. WITKOWSKA, J. NASTALSKA-WIŚNICKA, *Ku ozdobie i obronie*, s. 17.

¹⁴⁸ *Morze łaski Bożej*, s. 9.

¹⁴⁹ Tamże.

¹⁵⁰ Tamże, s. 30: „od Klemensa Ósmego poświęcony i Odpustami nadany”.

¹⁵¹ Tamże, s. 41: „Przewielebny Prałat u Innocentego X. Naywyższego Pasterza wyjednawszy Odpusty, tanto miejsce szczodrze ubogacił”.

Akta komisji biskupich

Na materiały rękopiśmienne lub tradycję Pruszcz powoływał się najczęściej wtedy, gdy nie miał do dyspozycji druków. I tak w przypadku figury Matki Bożej Bolesnej z kościoła Jezuitów w Jarosławiu jego źródłem stały się akta komisji Andrzeja Szoldrskiego, biskupa przemyskiego w latach 1635-1636¹⁵³, który w wyniku jej prac uznał wizerunek za cudowny w 1636 r.¹⁵⁴ Książki drukowane o tym wizerunku pojawiły się później, pierwsza wyszła dopiero ok. 1678 r.¹⁵⁵

Akta komisji biskupich, powoływanych w celu zebrania informacji o cudach i laskach oraz zatwierdzenia cudowności wizerunku, były przez autora przewodnika po miejscach świętych wykorzystywane wielokrotnie. Powołał się na nie w przypadku opisywania ośrodków kultowych w Jędrzejowie¹⁵⁶, Leżajsku¹⁵⁷, Włoszczowie¹⁵⁸, Podkamieniu¹⁵⁹, Sędziszowie¹⁶⁰, Daleszycach¹⁶¹ czy Janowie Lubelskim¹⁶². Z akt komisji duchownej, która odbyła się w 1633 r., zaczerpnięta została opowieść o Krucyfiksie ze wsi Łscin, który pocił się krwawym potem, a następnie był czczony w kościele jędrzejowskim pw. Świętej Trójcy¹⁶³. Członkowie komisji, zebranej w 1639 r. w Klewaniu na Wołyniu, mieli według Pruszcza „[...] pilnie się pytając okolicznych ludzi stanu różnego, wiadomość pewną y pod przysięgą zeznaną wzięwszy” uznać te obrazy za cudowne, „[...] a że tak iest dla większej wiary: Ioannes Baptista de Rubeis Praesbiter, Notarius Publicus Apostolicus, ręką się własną podpisał”¹⁶⁴.

Taką samą wagę miały tzw. autentyki kościelne, czyli przede wszystkim aprobaty kultu przez biskupa. Informację o częście Drzewa Krzyża Świętego

¹⁵² Tamże, s. 50: „Uprzywilejowany iest ten Obraz Odpustami od Stolice Apostolskiej, od najwyższego Pasterza, Urbana Ósmego”.

¹⁵³ Andrzej Szoldrski (1582-1650) – sekretarz królewski, biskup kijowski (od 1634 r.), przemyski (1635-1636), poznański (od 1636 r.). Będąc biskupem poznańskim, zwołał synod diecezjalny, którego statuty zostały ogłoszone drukiem. Zob. A. HARATYM, *Szoldrski (Szuldrski) Andrzej h. Łodzia*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 48, red. M. Adamczyk-Garbowska, A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2012-2013, s. 506-513.

¹⁵⁴ Tamże, s. 20: „Ex Commissione R.D. Andreae Szoldrski, episc. Praemisł. Anno 1636”.

¹⁵⁵ *Opisanie cudów Najświętszej Matki Bolesney w polnym Soc. Jesu kościele Jarosławskim*, [b.m.d. 1678].

¹⁵⁶ *Morze łaski Bożej*, s. 4.

¹⁵⁷ Tamże, s. 25: „Ex literis Commissariorum R.D. Firlei Episc. Praemisł.”

¹⁵⁸ Tamże, s. 36: „Ex Commissione Matthiae Lubiński, Archiepiscopi Gnieźnień.”

¹⁵⁹ Tamże, s. 22.

¹⁶⁰ Tamże, s. 44.

¹⁶¹ Tamże, s. 45.

¹⁶² Tamże, s. 55.

¹⁶³ Tamże, s. 4.

¹⁶⁴ Tamże, s. 50.

w kościele sędziszowskim przeczytać można według *Morza łaski* „[...] ex litteris Authenticis, Romae datis & approbatis ab Illustrissimo D. Iacobo Zadzik, Episcopo Crac. & Abrahamo Woyna, Episc. Wilnensi ibidem”¹⁶⁵. Autentyki świadczyły też o cudach dziejących się przy obrazach z Gostynia¹⁶⁶, Troków¹⁶⁷ oraz krakowskich kościołów Augustianów¹⁶⁸ i Kanoników Regularnych Laterańskich¹⁶⁹.

Księgi cudów

Z posiedzeniami komisji duchownych związane były zeznania świadków cudów i łask, wiele takich protokołów powstawało przy ich okazji. Na ich podstawie były też opracowywane osobne księgi cudów, czasem wydawano je nawet drukiem, wiele pozostało jednak w rękopisach. Przykładowo – akta komisji z 1619 r., powołanej przez J.M.K. Andrzeja Opalińskiego¹⁷⁰, biskupa poznańskiego w latach 1607-1623, oraz księga, w której „[...] inszych cudów bardzo wiele na różne niemocy y przypadki w tamtym Kościele”, były podstawą wiedzy autora *Morza łaski* o obrazie Matki Bożej ze Zdziezsa przy Borku Wielkopolskim¹⁷¹.

W Pajęcznie ks. Stanisław z Łowicza, miejscowy proboszcz (w latach 1530-1536): „Te wszystkie cuda, których iest bardzo wiele [...] spisawszy od roku 1533 aż do roku 1563 podczas rezydencyey swoiey w tymże tam kościele spisane zostawił, których regestruie tak wiele”¹⁷². Dowodem, że Pruszcza miał w ręku ową rękopiśmienną księgę jest nie tylko to, że podaje przykłady owych cudów, ale cytuje także większy fragment jej tekstu w języku łacińskim. „Księgi regestrowane cudów” były również w klasztorze klimontowskim¹⁷³.

Archiwalia zakonne, parafialne, miejskie i inne źródła rękopiśmienne

Ważnym źródłem wiedzy o cudownych wizerunkach były dla Pruszcza różnego rodzaju rękopiśmienne materiały zakonne. Historia o Matce Bożej Smoleńskiej zaczerpnięta została „Ex manu scriptis PP. Ord. Praed.”¹⁷⁴, natomiast materiały karmelitańskie zostały wykorzystane do opisu historii o trzech sprofanowanych

¹⁶⁵ Tamże, s. 44.

¹⁶⁶ Tamże, s. 46.

¹⁶⁷ Tamże, s. 47.

¹⁶⁸ Tamże, s. 28.

¹⁶⁹ Tamże, s. 33.

¹⁷⁰ Andrzej Opaliński (1575?-1623), biskup poznański, sekretarz wielki koronny.

¹⁷¹ *Morze łaski Bożej*, s. 40.

¹⁷² Tamże, s. 41.

¹⁷³ Tamże, s. 42.

¹⁷⁴ Tamże, s. 49.

hostiach z Poznania¹⁷⁵. O Drzewie Krzyża z kościoła Dominikanów w Lublinie oraz cudach przy tejże relikwii uczynionych Pruszcza posłużył się informacją „Ex origine Conventus Lublinensis ad Annum 1400 excerpta”¹⁷⁶. Wykorzystywał również zapiski parafialne¹⁷⁷ i protokoły miejskie¹⁷⁸.

Tablice i napisy

Ważnym materiałem źródłowym, wspominanym przez Pruszcza, były wszelkie tablice czy napisy znajdujące się w miejscu kultu. Należy do nich na przykład „Tabula appensa ab erectione Monasterij” umieszczona przy cudownym Krucyfiksie bł. Iwona Odrowąża w Mogile. Chodzi tu zapewne o drewnianą tablicę, zawieszoną przy ołtarzu w celu zapisywania na niej doznanych cudów i łask¹⁷⁹. W przypadku cudownej figury Matki Bożej zwanej Łokietkową z Wiślicy, jest to napis znajdujący się pod nią: „Ciebie Panno z pokory Bóg spodobał sobie, /Ty Króla pobożnego przytulasz do siebie./Tyś się naszą Patronką Polską ukazała/Gdy cię kto o co prosił, nigdy nie wzgardzał”¹⁸⁰.

ŹRÓDŁA NIEPIŚMIENNE

Tradycja i wota

Gdy brakowało dokumentacji piśmiennej, do dyspozycji autora pozostawała tradycja i przekaz ustny. Można w tym miejscu podać przykład wiadomości o Cudownym Krucyfiksie, który przemówił do św. Jadwigi Królowej¹⁸¹. W czasach autora *Morza łaski* w predelli ołtarza katedry wawelskiej istniał łaciński napis mówiący o tym wydarzeniu (odnowiony w 1634 r.), który także odwoływał się do podania przekazanego przez przodków¹⁸².

¹⁷⁵ Tamże, s. 11: „Ex historia eiusdem Ecclesiae ord. Carmelitarum”.

¹⁷⁶ Tamże, s. 8.

¹⁷⁷ Tamże, s. 12: „Ex scriptis huius Ecclesiae”.

¹⁷⁸ Tamże, s. 3: „Ex Protocolo huius Civitatis”.

¹⁷⁹ K. JACKIEWICZ, *Cudowny Krzyż Mogiński. Jego stróżowie i czciciele*, Kraków 2014.

¹⁸⁰ P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Bożej*, s. 20.

¹⁸¹ Tamże, s. 2.

¹⁸² A. SACHETNIK, *Ołtarz z krucyfiksem królowej Jadwigi w katedrze wawelskiej*, „Analecta Cracoviensia” 20 (1988), s. 354: „Haec Salvatoris nostri Iesu Christi Cruci affixi effigies/Quae in Iconotheca ista debito cum honore colloquium fecit (**ut maiorum habet traditio**) cum Diva Hedvige Poloniae Regina Ludovici Hungarorum et Polonorum regis filia, Vladislai Iagellonis prima coniuge pietate equisita dum viveret post mortem vero variis miraculis illustri. Tu etiam hospes Signa vulnerum Eiusdem Domini Tui sine voce hic te alloquentia audi et quam gratus erga Ea fueris tecum cogita”.

Podobnie rzecz się miała z Pasją, znajdującą się w kruchtanku dominikańskiego kościoła Świętej Trójcy w Krakowie, o której według Pruszcza „[...] jest tradycja pewna, że Wisłą rzeką nie wiedzieć z kąd przypłynęła pod Kraków”, a „częste rozmowy miewał Błogosławiony Stanisław Kokoszka Dominikan”¹⁸³. Autor nie podał innego źródła swojej wiedzy, chociaż w *Kleynotach Stołecznego Miasta Krakowa* z 1650 r. także przytoczył te informacje¹⁸⁴. Pierwsze informacje pisane o tym krucyfiksie i jego legendzie pojawiły się wprawdzie w źródłach pisanych już w początkach XVII wieku (m.in. u Martina Grunewega)¹⁸⁵, wydaje się jednak, że Pruszcza korzystał wyłącznie z przekazu ustnego.

O Krucyfiksie Mogilskim poza innymi źródłami „[...] tradycja piorum veterum Patrum świadczy”¹⁸⁶, podobnie o krucyfiksach z kościańskiego klasztoru Dominikanów¹⁸⁷ i z Owińska u cysterek¹⁸⁸. Tradycja zakonna była źródłem wiadomości o obrazach Matki Bożej Łatyczowskiej¹⁸⁹ oraz Matki Bożej z kościoła Augustianów w Krakowie¹⁹⁰. W tym drugim przypadku Pruszcza powołał się ponadto na świadectwo brata Jeremiasza, który wizerunek ten „bardzo wślawił”¹⁹¹. „Tradycja ludzi pobożnych” to podstawa wiedzy o obrazach z Kalisza i Pyzdrów¹⁹².

Świadectwem kultu są dla Pruszcza również wota, dlatego często podaje wiadomości o nich. Możemy przeczytać w jego dziele, że obraz był „wielą wot ozdobiony”¹⁹³, o sławie miejsca „świadczą wota”¹⁹⁴, „iako znać daią zawieszono Wota”¹⁹⁵. W Klimontowie, prócz wspomnianych ksiąg cudów, o kulcie świadczą „wota srebrne y woskowe”¹⁹⁶. W Daleszycach – „obraz Panny Maryey [...] na którym są bogate wota y wiele inszych srebrnych zawieszono od tych, którzy dobroci wielkiej i łaski Bożej w smutkach y dolegliwościach y w powietrzu za

¹⁸³ *Morze łaski Bożej*, s. 1.

¹⁸⁴ P.H. PRUSZCZ, *Kleynoty Stołecznego Miasta Krakowa*, s. 46.

¹⁸⁵ D. HORZELA, *Późnogotycka figura Chrystusa Ukrzyżowanego w krakowskim kościele Dominikanów. Krucyfiks świątobliwego Stanisława Kokoszki?*, w: *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, red. A. Markiewicz, M. Szyma, M. Walczak, Kraków 2013, s. 519-520.

¹⁸⁶ P.H. PRUSZCZ, *Morze łaski Bożej*, s. 3.

¹⁸⁷ Tamże.

¹⁸⁸ Tamże.

¹⁸⁹ Tamże, s. 55.

¹⁹⁰ Tamże, s. 28.

¹⁹¹ Tamże.

¹⁹² Tamże, s. 32.

¹⁹³ Tamże, s. 28, 32.

¹⁹⁴ Tamże, s. 29.

¹⁹⁵ Tamże, s. 32.

¹⁹⁶ Tamże, s. 42.

przyczyną Naświętszey Panny doznawali”¹⁹⁷. W Borku pod Tyczynem – „jako rozmaitych Wot świadectwo znać daie”¹⁹⁸.

W niektórych przypadkach Pruszczył wprost informował o tym, że nie ma wiedzy na temat wotów: „Które wota ludzi pobożnych ku chwale Bożey y Matce iego Przenaświętszey za otrzymane łaski y dobrodziestw, ieżeli dla nieprzyjaciela na mieyscu Bogu naznaczonym zostały, wiedzieć nie mogę”¹⁹⁹.

Analiza źródeł, z jakich korzystał Piotr Hiacynt Pruszczył przygotowując *Morze łaski*, pozwala wysnuć wniosek, że był on człowiekiem wykształconym. Nie można mieć wątpliwości, że akademicka atmosfera Krakowa i możliwość łatwego dostępu do biblioteki wpływała na niego pozytywnie. Chociaż nie był profesorem, a jedynie wożnym Uniwersytetu, doskonale znał literaturę teologiczną, historyczną i hagiograficzną swego czasu. Swobodnie operował różnymi typami źródeł, od drukowanych, poprzez rękopiśmienne, aż do niematerialnych. Wiele kościołów opisywał nie podając źródła swojej wiedzy, czerpiąc z tradycji poznanej na miejscu. Przygotował przewodnik, który do dziś jest punktem wyjścia do wszelkich badań nad dziejami ośrodków kultu na terenie Rzeczypospolitej.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- ALANUS DE RUPE, *De Psalterio seu Rosario Christi ac Mariae: Eiusdem Fraternitate Rosaria*, ed. J.A. Coppenstein, Henning, Coloniae Agrippinae 1624.
- ALANUS DE RUPE, *De Psalterio seu Rosario Christi ac Mariae: Eiusdem Fraternitate Rosaria*, ed. J.A. Coppenstein, apud Secondinum Roncagliorum, Et de denuo typis reg. conu. S. Dominici: apud Franc. Hieronymu Colligniu, Neapol 1642.
- ALANUS DE RUPE, *Psalterium Beatae Virginis Mariae ad Apologeticus, sive tractatus responsorius de Psalterio B.M.V. Sermo in III Sententiarum, sive De XV laudibus B.M.V. Sermo super salutione angelica*, [Monasterium Cartusianorum Mariefred, Gripsholm] 1498.
- ALANUS DE RUPE, *Unser lieben Frawen Psalter : vonn den dreien rosenkrenntzen wie man die ordnen vnnnd peten sol mitt vil bewerten exemplen eyn vast nutzlichs büechlin*, Zeissenmair, Augspurg 1502.
- AMADEUS LAUSANENSIS, *De Maria Virginea matre homiliae octo, recognitae per R.P. Richardum Gibbonum Societatis Iesu*, Apud Haeredes Martini Nutij, Antverpiae 1613.
- [BARONIUSZ MARCIN], *Monstra świętych, błogosławionych y świętobliwie żyjących patronów polskich*, druk. U Łukasza Kupisza, Kraków 1645 [TOŻ, Druk. X. Woyciecha Laktańskiego, Poznań ok.1689; TOŻ pt. *Widok świętych*, b.d., Wilno 1760]. Autorstwo Pruszczy w wątpliwie, domniemany autor Marcin Baroniusz.

¹⁹⁷ Tamże, s. 45.

¹⁹⁸ Tamże, s. 38.

¹⁹⁹ Tamże.

- BERNARD Z CLAIRVAUX, *Opera omnia* [...], Compagnie de la Grand-Navire, Parisiis 1602.
- BERNARD Z CLAIRVAUX, *Opera omnia* [...], Excudebat Dionysius Duvallius Typographus sumptibus magnae societatis Lutetitanae, Parisiis 1609.
- BERNARD Z CLAIRVAUX, *Opera omnia* [...], sumptibus Antonij Hierati, Coloniae Agrippinae 1620.
- BIELSKI MARCIN, *Kronika polska* [...] *nowo przez J. Bielskiego, syna jego, wydana*, druk. J. Siebeneicher, Kraków 1597.
- BIRKOWSKI Fabian, *Głos krwie B. Iozaphata Kuncewica Archiepiskopa Połockiego, także B. Iana Sarkandra, Męczennika Morawskiego y Bransbergskiego, przy tym o śś. Obrazach iako maią być szanowane Kazania czworo*, Druk. Andrzeja Piotrkowczyka, Kraków 1629.
- CAESARIUS ARETALENSIS, *Illustrium miraculorum et historiarum memorabilium libri XII*, Off. Birckmannica, sumpt. Arnold Mylius, Köln 1599.
- CRESPET PIERRE, *Le triomphe de Marie Vierge et mere de Jesus*, chez Guillaume de la Nove, Paris 1600.
- DURACZ JACEK, *Hystoria o dziwnie Cudownym Obrazie Błogosławioney Panny Maryey, który iest u Oyców Karmelitów, teyże Niepokalaney Panny Zakonników, w Krakowie na Piasku, w Kaplicy po bok na murze, od dawnych czasów wymalowany*, w Druk. S. Kempiniego, Kraków 1610.
- DURAND GUILLAUME, *Rationale divinatorum officiorum*, Peter Drach, Speyer ok. 1476 [TOŻ, Anton Koberger, Nürnberg 1480; TOŻ, Typ. Iordani = Georg Husner, non post Strassburg ok. 1483; TOŻ, Gabriel Brunus: Erhard Ratdolt, Venezia 1485; TOŻ, Anton Koberger, Nürnberg 1494; TOŻ, per Jacobum Myt: Venundantur ... ab Jacobo Huguetan, Lugduni 1518; TOŻ, In off. Q. Philippi Thingi: Apud Simphorianum Beraud. Et Stephanum Michaellem, Lugduni 1584; TOŻ, Apud Ioan. Ant. Hygvetan, Lugduni 1605; TOŻ, Apud Dominicum de Imbertis, Venetiis 1609; TOŻ, Apud hæredes Gulielmi Rovillii: sumptibus Petri Rovsselet, Lugduni 1612; TOŻ, Apud Viduam & Hæredes Petri Belleri, Antverpiae 1614].
- EUSEBIUS CAESARIENSIS, *Ecclesiasticae Historiae, et dicta, in primis memorabilia*, Egenolff, Frankfurt am Main 1571.
- FLAVIUS BLONDINUS, *Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades. Cum additionibus Ioannis Antonii Campani. Pius II papa: Abbreviatio super Decades Blondi*, Thomas de Blavis, Venezia 1484.
- GOLDONOWSKI ANDRZEJ, *Diva Claromontana, seu imaginis eius origo, translatio, miracula*, Officina Andreae Petricovij, Cracoviae 1642.
- GOLDONOWSKI ANDRZEJ, *Summariusz historyey o obrazie Panny Maryey, który iest na Jasney Górze Częstochowskiej z różnych historyi starych polskich y łacińskich króciusieńko zebrany*, [u Stanisława Bertutowicza], Kraków 1639.
- GROCHOWSKI STANISŁAW, *Rytmy łacińskie dziwnie sztuczne y nabożeństwem swym a starodawnością dosyć wdzięczne. Uczynione niekiedy od Królewica polskiego Kazimierza S. y przy ciele iego w Wilnie znalezione, których on w każdy dzień (iako to znać z samego ich początku i w Busku od dawnych lat tychże Rytmów Egzemplarz w kościele zawieszony, tytułem swym tego poświadczają) za Modlitwę używał [...] przekładania [...]*, Bazyli Skalski drukował, Kraków 1606.
- GUMPPENBERG WILHELM, *Atlas Marianus quo sanctae Dei Genitricis Mariae imaginum miraculosarum origins. Duodecim historiarum centuriis explicantur*, t. 1-2, Georgii Haenlini typographi academici, Ingolstadt 1655.

- HERCIUS STANISŁAW, *Kalendarz na rok Pański 1653 po przestępnym y przybyszowym pierwszy*. [Rozsądek abo przestroga z gwiazd y obrotów niebieskich [...], apud Petrum Elert, [Warszawa 1652].
- Historia o cudownym obrazie Żyrowickim Przenajświętszey Panny Mariey i o cudach, które się przy nim dzieią, iuż to trzeci raz dla potrzebujących do druku podana [...]*. [b.m.d.] 1639.
- JODOCUS A DUDINCK, *Synopsis bibliothecae Marianaе hoc est: recension authorum qui de B. Maria Virgine scripserunt, apud ludocum Kalcovium, Coloniae 1643*.
- JUSTYN Z MIECHOWA, *Discursus praedicabiles super litanias Lauretanas Beatissimae Virginis Mariae, Sumptibus Sebastiani Cramoisy Architypographi Regij, via Jacobaea, Lutetiae Parisiorum 1642*.
- KRETKOWSKI ERAZM, *Historia o cudownym Matki Bożey obrazie w Myslemicach* [!] z inkuizyciey [...] przez X. Woyciecha Offiarowicza proboszcza y kaznodzieie Myślemickiego [!] do druku podana, Druk. Stanisława Bertutowicza, Kraków 1642.
- KROMER MARCIN, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX: Adiecta est in fine, eiusdem autoris funebris Oratio, Sigismundi Regis vitam compendiose complexa, per Ioannem Oporinum, Basileae 1555*.
- KROMER MARCIN, *O sprawach, dziejach y wszystkich inszych potocznościach koronnych polskich ksiąg XXX*, Druk. Mikołaja Loba, Kraków 1611.
- JUSTYN Z MIECHOWA [Miechowita, Miechoviensis, Zapartowicz], *Discursus praedicabiles super litanias Lauretanas Beatissimae Virginis Mariae, Sumptibus Sebastiani Cramoisy Architypographi Regij, via Jacobaea, Lutetiae Parisiorum 1642*.
- MACIEJ Z MIECHOWA, *Chronica Polonorum*, per Hieronymum Vietorum, Graccoviae 1519 [1521].
- MICZYŃSKI SEBASTIAN, *Zwierciadło Korony Polskiej urazy ciężkie y utrapienia wielkie, które ponosi od Żydów wyrażające, synom koronnym na Seym walny w Roku Pańskim 1618*, Druk. Macieia Jedrzejowczyka, Kraków 1618.
- MICZYŃSKI SEBASTIAN, *Zwierciadło Korony Polskiej urazy ciężkie y utrapienia wielkie, które ponosi od Żydów wyrażające. Synom Koronnym w roku Pańskim 1618 [...]* wystawione. Teraz znowu z przydatkiem y dostatecznie wydane, [b.m.d.] 1648.
- MOJECKI PRZECLAW, *Żydowskie okrucieństwa, mordy y zabobony*, J. Siebeneicher, Kraków 1598.
- MOJECKI PRZECLAW, *Żydowskie okrucieństwa nad Naświętszym Sakramentem y dziećmi Chrześcianałskimi. Ku temu przydana iest tychże zdrayców zbrodnia, w Swiniarowie pod Łosicami popelniona, którą sądzono na Trybunale Lubelskim Roku Pańskiego 1598 przez Szymona Alexandra Hubickiego*, Druk. Mikołaja Szarffenbergera, Kraków 1602.
- MOJECKI PRZECLAW, *Żydowskie okrucieństwa, mordy y zabobony [...]*. Psalm 139. *Cognovi quia faciat Dominus iudicium inopsis, et vindictum pauperum*, [b.m.d.] 1636.
- NAKIELSKI SAMUEL, *Miechovia: sive Promptvarium antiquitatum monasterii Miechoviensis, ubi per continuam seriem praepositorum Miechoviensium [...]*, in officina Francisci Caesarij, Cracoviae 1634.
- OKOLSKI SZYMON, *Russia florida rosis et liliis. Hoc est sanguine, praedicatione, religione & Vita Antea FF. Ordini Praedicatorum peregrinatione inchoata, nunc Conventum in Russia stabilitate fundata*, Typis Coll. Societ. Jesu, apud Sebast. Nowogorski Archiepiscopalem Typographum, Leopoli 1646.
- Opisanie cudów Nayświętszey Matki Bolesney w polnym Soc. Jesu kościele Jarosławskim*, [b.m.d. 1678].
- Opowieść o niewidzialnym grodzie Kitieżu. Z legend i podań dawnej Rusi*, wybór, tłum. z j. staroruskiego i ros., wstępem i przypisami opatrzył R. Łużny, Warszawa 1988.
- PRUSZCZ PIOTR HIACYNT, *Forteca duchowna Królestwa Polskiego; z żywotów świętych, tak już kanonizowanych y beatyfikowanych, iako też świętobliwie żyjących Patronów Polskich, także*

- z *Obrazów Chrystusa Pana y Matki iego Przenajświętszey w Oyczyźnie naszey cudami wielkiemi słynących* [...], Druk. Dziedziców Stanisława Lenczewskiego Bertut., Kraków 1662.
- PRUSZCZ PIOTR HIACYNT, *Forteca Monarchów y całego Królestwa Polskiego duchowna, z żywotów świętych tak iuż kanonizowanych y beatyfikowanych, iako też świątobliwie żyjących Patronów Polskich, także z Obrazów Chrystusa Pana y Matki Jego Przenajświętszey* [...]. *Powtórnie z additamentami swemi, za pozwoleniem Zwierzchności Duchowney*, Druk. Akademicka, Kraków 1737.
- PRUSZCZ PIOTR HIACYNT, *Kleynoty Stołecznego Miasta Krakowa abo Kościoły, y co w nich iest widzenia godnego y znacznego, krótko opisane. Do tego przydany iest Katalog Królów Polskich y Biskupów Krakowskich. Powtore z pilnością przyżrzane, y do druku podane*, Druk. F. Cezarego, Kraków 1650.
- PRUSZCZ PIOTR HIACYNT, *Kwiat róże woniejącej w domu* [...] *Andrzeia Piotrkowczyka* [...] y *Jey Mci Paniey Anny Pernusowney. W dzień obłóczyn w Zakonie Panieńskim Dominika S. na Gródku Jey Mci Panny, P. Barbary ich córki* [...] wskazany, [b.m.d.] 1645.
- PRUSZCZ PIOTR HIACYNT, *Morze łaski Bożej, które Pan Bóg w Koronie Polskiej po różnych miejscach przy Obrazach Chrystusa Pana y Matki iego Przenajświętszey na serca ludzi pobożnych* [...] *co dzień obficie wylewa* [...], Druk. Dziedziców S. Lenczewskiego, Kraków 1662.
- PRUSZCZ PIOTR HIACYNT, *Morze łaski Boskiej, które Pan Bóg w Koronie Polskiej po różnych miejscach, przy Obrazach Chrystusa Pana, y Matki iego Przenajświętszey, na serca ludzi pobożnych, y w potrzebach ratunku żądających* [...], Druk. Akademicka, Kraków 1740.
- [PRUSZCZ PIOTR HIACYNT], *Stołecznego Miasta Krakowa kościoły y kleynoty, co w nich iest widzenia godnego y zacnego. Do tego przydane iest opisanie Świętych Bożych w Krakowie leżących, Królów Polskich y Biskupów krakowskich*, Druk. F. Cezarego, Kraków 1647. Autorstwo niepewne.
- PRUSZCZ PIOTR HIACYNT, *Velum zakonne z zasług Chrystusa Pana robione przy czynieniu profesji* [...] *Marii Aegyptianki Piotrkowczykównej* [...] w *klasztorze panieńskim zakonu Dominika św. na Gródku dane*, [b.d.], Kraków 1646.
- RADZIWIŁ ALBRYCHT STANISŁAW, *Dyskurs Nabożny z kilku słów wzięty o wysławianiu Naświętszey Panny Bogarodzicy Maryey święckim zakonnym, kaznodziejom potrzebny*, Typis Acad. Soc. Jesu, Wilno 1635. [TOŻ, w Druk. Łukasza Kupisza, Kraków 1650].
- ROŚCISZEWSKI TOMASZ, *Puklerz złoty na obronę obrazów katolickich Pisma S. z doktorów powszechnych y z Wszemocnych dzieł Bozkich* [!] *wystawiony, przytym Łza krwawa obrazu Bocheńskiego Naświętszey Panny wyrażona*, Druk. Chrystopha Schedla, Kraków 1639.
- RUFFIN WOJCIECH, *Historia o drzewie Krzyża Św. na Górę Łysą przeniesionym*, Druk. Jakuba Siebeneychera, Kraków 1604. [W Krakowie; u Dziedziców Jakuba Siebeneychera, 1611].
- SABELLICO MARCO ANTONIO, *Historiae Romanae decades*. P. I-III, Matthaesus Capcasa, Venezia 1491.
- SAPIEHA JAN FRYDERYK ŁUKASZ, *Monumenta Antiquitatum Marianarum In Imagine Vetustissima, vulgo Gregoriana a S. Augustino Romano depicta Integerrimae Virginis Deiparae de Guadalupe Codnensis Augusta Origine* [...], Typis Coll. Regij Varsav. Soc. Jesu, [Varsaviae] 1721.
- SUSZA JAKÓB JAN, *Phoenix redivivus albo obraz starożytny chełmski Panny y Matki Przenajświętszey sławą cudownych swoich dzieł ożyły*, Druk. Akademii Paweł Radicius, Zamosci 1646.
- TWARDOWSKI KASPER, *Bicz Boży abo krwawe lzy utrapioney Matki, Oyczyzny Polskiej, po zmarłych syniach swoich* [...]. A terazniejszym znowu czasom przez Piotra S. Pruszcza dziewięcią tylko wierszów akkomodowany y na świat wydany, Druk. Marcina Filipowskiego, Kraków 1649.
- WARGOCKI ANDRZEJ, *O Rzymie pogańskim y chrześcijańskim Ksiąg dwoie*, Druk. Łukasza Kupisza, Kraków 1648.

OPRACOWANIA

- BANACH A.K., *Miczyński Sebastian (I poł. XVII w.)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 20, red. E. Ros-tworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1975, s. 719-720.
- BINKO K., *Kolekcja hagiograficzna Piotra Hiacynta Pruszcza „Forteca duchowna Królestwa Polskiego” z XVII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 52 (2004), z. 2, s. 107-121.
- BUDKA W., *Cezary Franciszek*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 3, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 242-244.
- DOBRYNIECKA J., *Drukarnie Uniwersytetu Jagiellońskiego 1674-1783*, Kraków 1975.
- DUTCZAK M., *Wawelski Czarny Krucyfiks. Krzyż Królowej Jadwigi, Leona Wyczółkowskiego i św. Jana Pawła II*, „Roczniki Humanistyczne” 68 (2020), z. 4, s. 81-95.
- GIL A., „*Phoenix redivivus*” *Jakuba Suszy jako źródło do dziejów Chelma i ziemi chełmskiej*, „Studia Archiwalne” 2 (2006), s. 189-197.
- GOŁĘBOWSKI Ł., *O dziejopisach polskich, ich duchu, zaletach i wadach*, Księgarnia Zawadzkiego i Węckiego, Warszawa 1826.
- GRABOWSKI A., *Skarbniczka naszej archeologii obejmująca średniowieczne pomniki wojennego budownictwa Polaków, wiadomości do dziejów sztuk pięknych w Polsce oraz wspomnienie z naszej przeszłości*, nakł. Księgarni Zagranicznej, Lipsk 1854, s. 33.
- HARATYM A., *Szoldrski (Szuldrski) Andrzej h. Łódzia*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 48, red. M. Adamczyk-Garbowska, A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2012-2013, s. 506-513.
- HORZELA D., *Późnogotycka figura Chrystusa Ukrzyżowanego w krakowskim kościele Dominikanów. Krucyfiks świątobliwego Stanisława Kokoszki?*, w: *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, red. A. Markiewicz, M. Szyma, M. Walczak, Kraków 2013, s. 511-526.
- HOSZOWSKI K., *Wiadomość o Piotrze Pruszczu*, w: P.J. PRUSZCZ, *Klejnoty stołecznego miasta Krakowa albo kościoły i co w nich jest widzenia godnego i znacznego*, wyd. K.J. Turowski, nakł. Druk. „Czasu”, Kraków 1861, s. 227-229.
- JACKIEWICZ K., *Cudowny Krzyż Mogiński. Jego stróżowie i czciciele*, Kraków 2014.
- JANIK M., *Piotr Jacek (Hiacynt) Pruszc: w służbie dewocji i popularyzacji historii*, w: *Staropolska literatura dewocyjna. Gatunki, tematy, funkcje*, red. I.M. Dacka-Górzyńska, J. Partyka, Warszawa 2015, s. 177-198.
- JUSZYŃSKI M.H., *Dykcyonarz poetów polskich*, t. 2, [b.d.], Kraków 1820.
- KAŚKÓW R., *Walka Żydów z propagandą antyżydowską w XVI i na początku XVII wieku*, w: *Żydowskie gminy wyznaniowe*, red. J.A. Choroszy i in., Wrocław 1995, s. 7-24.
- Kazania w kulturze polskiej. Edycje kolekcji tematycznych*, t. 1: *Kazania maryjne*, red. R. Mazurkiewicz, K. Panuś, Kraków 2014.
- KNAPIŃSKI R., WITKOWSKA A., *Polskie niebo. Ikonografia hagiograficzna u progu XVII wieku*, Pelplin 2007.
- KOCHANIEWICZ B., *Bernard z Clairvaux, Tomasz z Akwinu i uświęcenie Najświętszej Maryi Panny*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 28 (2021), s. 159-176.
- KOCHANIEWICZ B., *Wkład dominikanów w rozwój modlitwy różańcowej*, „Teologia Praktyczna” 11 (2010), s. 135-151.
- KOZYRSKI R., *Susza Jan, w zakonie Jakub (ok. 1604 lub 1610-1687)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 46, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2009, s. 79-82.

- KRÓLIKOWSKI J., „*Summariusz Jasnogórski*” paulina Andrzeja Goldonowskiego. *Mało znany tekst o dziejach Jasnej Góry*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 45 (2017), s. 7-43.
- KURAN M., *Od czytań do odczytań. Dwieście lat przemian w metodologii badań nad literaturą staropolską*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2 (2019), s. 139-186.
- Lenczewski Stanisław, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa 1972, s. 505.
- MAJEWSKI W., *Sieniawski Mikołaj Hieronim h. Leliwa (1645-1683)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 37, red. E. Rostworowski, Warszawa–Kraków 1996-1997, s. 137-142.
- MART K., „*Phoenix*” Jakuba Suszy źródłem do badań ikonografii Matki Boskiej Chełmskiej, „Series Byzantina” 2 (2004), s. 189-201.
- MUCZKOWSKI J., *Dwie kaplice Jagiellońskie w Katedrze Krakowskiej*, Kraków 1858 (odb. z „Roczn. Tow. Nauk. Krak.”).
- NASTALSKA-WIŚNICKA J., *Justyn z Miechowa (†1649) i najdawniejszy wykaz maryjnych miejsc świętych w dziele „Discursus praedicabiles” (1642)*, w: *Radość gromadzenia, sztuka porządkowania. Dawne kolekcje, wykazy, katalogi w perspektywie badawczej*, red. L. Wojciechowski, Lublin 2017, s. 211-229.
- OZOROWSKI E., *Duracz Jacek Andrzej*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H.E. Wyczawski, t. 1, Warszawa 1981, s. 434.
- OZOROWSKI E., *Mojecki Przemysław*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H.E. Wyczawski, t. 3, Warszawa 1982, s. 156.
- OZOROWSKI E., *Pruszc (Pruscus, Szczepanowski) Piotr Jacek*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 3, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 445-446.
- PANEK B., *Prowincjałowie karmelitów na ziemiach polskich (1397-1997)*, „Saeculum Christianum” 4 (1997), nr 4/2, s. 43-83.
- Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 33-34, red. S. Gall [i in.], Warszawa 1914, s. 49.
- POKLEWSKI J., *Kościół Św. Krzyża w Braniewie*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 13 (1989), s. 81-91.
- PRZYBOŚ A., *Akademia Krakowska w drugiej połowie w. XVII*, w: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1: *Lata 1364-1764*, red. K. Lepszy, Kraków 1964, s. 325, 326, 343.
- PRZYBOŚ A., *Radziwiłł Albrycht Stanisław h. Trąby (1593-1656)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. E. Rostworowski, Wrocław–Kraków 1987, s. 143-148.
- ROYT J., *Obraz a kult w Čechách 17. a 18. století*, Praha 2011.
- ROŻEK M., *Pruszc Piotr Jacek (Hiacynt)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984-1985, s. 599-600.
- SACHETNIK A., *Ołtarz z krucyfiksem królowej Jadwigi w katedrze wawelskiej*, „Analecta Cracoviensia” 20 (1988), s. 333-380.
- SCZANIECKI P., *Odnowa potrydencka w opactwie świętokrzyskim. Rządy Michała Maliszewskiego 1595-1608*, „Nasza Przeszołość” 63 (1985), s. 111-149.
- SERCZYK J., *Warsztat historyczny Krzysztofa Harknocha (1644-1687)*, w: *Księga pamiątkowa 400-lecia Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego*, t. 1: *XVI-XVIII w.*, red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1972, s. 55-88.
- SOCHA K., *Typografia publikacji pochodzących z drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego 1674-1819*, Kraków 2016.

- WICHOWA M., *Stanisława Grochowskiego „Modlitwa Kazimierza s[więtego], królewica polskiego, łacińskim rytmem przez tegoż świętego napisana i takimi na polskie przetłumaczona” – dzieje i charakterystyka utworu, edycja krytyczna*, „Acta Universytetis Lodziensis. Folia librorum” 2[31] (2020), s. 87-111.
- WIJACZKA J., *Państwo polsko-litewskie w XVI-XVII w. jako „raj dla Żydów”. Mit czy rzeczywistość?*, w: *Verba volant, scripta manent. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. M. Karkocha, P. Robak, Łódź 2022, s. 575-605.
- WIŚLICZ T., *Nadprzyrodzone interwencje w dziejach Rzeczypospolitej. Przypadki Matki Bożej Sokalskiej i Matki Bożej z Tynnej*, „Rocznik Antropologii Historii Sztuki” 1 (2011), nr 1-2(1), s. 143-155.
- WITKOWSKA A., NASTALSKA-WIŚNICKA J., *Ku ozdobie i obronie Rzeczypospolitej. Miejsca święte w drukach staropolskich*, Lublin 2013.
- WITKOWSKA A., NASTALSKA J., *Staropolskie piśmiennictwo hagiograficzne*, t. 1: *Słownik hagiografów polskich*, Lublin 2007.
- WRONIKOWSKI B., *Alegoryczna interpretacja świątyni w pierwszej księdze „Rationale divinatorum officiorum” Wilhelma Duranda*, w: *Przestrzeń liturgiczna*, red. A. Sielepin, J. Superson, Kraków 2019, s. 125-164.
- ZBUDNIEWEK J., *Goldonowski Andrzej*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H.E. Wyczawski, t. 1, Warszawa 1981, s. 552-554.
- ZIARKOWSKI D., *Najstarsze polskie przewodniki jako źródła do dziejów turystyki*, w: *Z dziejów wychowania fizycznego, sportu i turystyki w Polsce i w Europie*, red. J. Kosiewicz, E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza, Częstochowa 2016, s. 265-279.

SOURCES OF KNOWLEDGE IN PIOTR HIACYNT PRUSZCZ'S
SANCTUARY GUIDE *MORZE ŁASKI BOŻEJ*
(KRAKÓW 1662)

Abstract. Piotr Hiacynt (Jacek) Pruszc (1605-1667?), a hagiographer, panegyrist and the author of guides to churches and holy places, published in 1662 the work *Morze łaski Bożej* (The Sea of God's Grace), presenting centers of the cult of Christ and the Mother of God in the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Like many Baroque authors, he was a compiler, using information borrowed from others. Tracing the sources of his knowledge allows us to consider him an educated man. Although he was not a professor but only a janitor of the Jagiellonian University in Kraków, he had to soak up the academic atmosphere and also had access to library resources. He knew the Bible and theological literature perfectly, including works on Mariology, popular in his time. When preparing the guide, he used historical and hagiographic works, sanctuary literature and pamphlets. He also drew information from manuscript materials: indulgences granted by the Holy See, files of clerical commissions, testimonies about miracles and graces, and monastic, parish and city archives. When he did not have access to written sources, he referred to tradition and oral transmission.

Keywords: Piotr Hiacynt Pruszc (1605-1667?); sanctuary literature; Mariology; theology; pamphlets on Jews; guide; *Morze łaski Bożej*